

**ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ**

Н.В. БРОВЧЕНКО

ПОРІВНЯЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня
«бакалавр» напряму підготовки «країнознавство»

Затверджено вченою радою ЗНУ
протокол № 3
від «27 » листопада 2012 р.

Запоріжжя
2012

УДК: 342 (100) (075.8)

ББК: Х9 (4/8) 300я73

Бровченко Н.В. Порівняльне конституційне право: навчально-методичний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «країнознавство» / Н.В. Бровченко. – Запоріжжя: ЗНУ, 2012. – 92 с.

Навчально-методичний посібник містить рекомендації щодо самостійного вивчення дисципліни та підготовки до семінарських занять з дисципліни «Порівняльне конституційне право», перелік тем, методичні вказівки, контрольні запитання, завдання для самостійної роботи (тематику рефератів, практичні завдання), схематичний матеріал до вивчення курсу, термінологічний словник.

Призначений для студентів II курсу денного відділення освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «країнознавство».

Рецензент *Т.О. Коломоєць*

Відповідальний за випуск *Н.В. Бровченко*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.....	6
Тема №1. Загальна характеристика конституційного права.....	6
Тема №2. Теорія конституції та сучасні конституційні моделі.....	10
Тема №3. Сучасні форми держави в зарубіжних країнах».....	17
МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ.....	27
Тема №4. Інститут законодавчої влади. Парламенти та парламентаризм.....	27
Тема №5. Конституційно-правовий статус глави держави.....	37
Тема №6. Уряди в зарубіжних країнах: аналіз конституційно-правового статусу.....	47
СХЕМАТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДО ВИВЧЕННЯ КУРСУ.....	56
КОРОТКИЙ СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА.....	66
ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ ДО КУРСУ.....	86
ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	88

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Порівняльне конституційне право» відображає основні форми, об'єм і напрямки роботи, студентів II курсу денного відділення освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр» напряму підготовки «країнознавство».

Навчальний курс присвячений узагальненій характеристиці конституційно-правової практики державного будівництва сучасних країн світу та порівнянню його з сучасною практикою державотворення України.

Порівняльне конституційне право, як навчальна дисципліна, є системою знань про однойменну науку і галузеве конституційне законодавство зарубіжних країн. Проте дисципліна має з одного боку більш вузький зміст ніж наука і галузь конституційного права, а з іншого, носить спеціалізований політико-правовий характер і торкається різноманітних аспектів історії, політології, теорії держави і права, галузевих юридичних дисциплін.

Одночасно навчальна дисципліна має і велике пізнавальне значення, оскільки отриманні знання сприятимуть формуванню демократичних поглядів, сучасної правосвідомості громадян нашої держави. Адже багато конституційно-правових інститутів які запроваджено сьогодні в Україні спочатку виникли у конституційному праві зарубіжних країн (конституції, парламентаризм, розподіл влади) і розуміння їх генезису, сучасних перспектив розвитку – крок до вирішення актуальних питань державотворення в Україні.

При вивченні матеріалів на лекціях, семінарських заняттях, під час самостійної роботи з рекомендованими джерелами студенти набувають знання про основні конституційно-правові інститути зарубіжних країн, уміння і навички тлумачення конституційних актів, реалізації їх норм.

Навчально-методичний посібник містить структуру навчальної дисципліни «Порівняльне конституційне право» за кредитно-модульною системою, плани семінарських занять, методичні вказівки до вивчення кожної

теми, ключові поняття і терміни, для кожної теми, які мають бути засвоєні при вивченні дисципліни. Практичні завдання до семінарських занять, контрольні завдання, термінологічний словник, враховують особливості фахової спрямованості підготовки спеціалістів-країнознавців і дають можливість в подальшому правильно розуміти і тлумачити нормативні акти під час професійної діяльності.

В посібнику також надаються теми рефератів до кожної теми, за якими студенти можуть працювати для реалізації своїх творчих та наукових здібностей. Для успішної роботи студентів до кожного семінарського чи практичного заняття запропоновані методичні рекомендації, перелік рекомендованої літератури. Посібник містить також питання для підготовки до модульного контролю.

МОДУЛЬ 1. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА

Тема №1: «Загальна характеристика конституційного права»

План

1. Становлення та розвиток порівняльного конституційного права.
2. Поняття, предмет та метод правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах.
3. Джерела конституційного права: поняття та загальна характеристика окремих видів.
4. Система конституційного права: поняття та характеристика складових елементів (загальних принципів, норм права, інститутів).
5. Конституційно-правові відносини: поняття, зміст, характеристика елементів.

Методичні рекомендації

В процесі підготовки та розгляду теми, що стосується загальної характеристики порівняльного конституційного права слід насамперед звернути увагу на процес виникнення та еволюції конституційного права як галузі права, що є провідної в національних системах права різних країн світу. Термін «конституційне право» можна розглядати в кількох значеннях, а саме: 1) як галузь права, тобто сегмент конкретної системи національного (внутрішньодержавного) права; 2) як галузеву юридичну науку, що має як національний, так і світовий вимір; 3) як навчальну дисципліну, що включає вивчення конституційного права в зарубіжних країнах з метою порівняння та визначення основних тенденцій розвитку конституціоналізму в світовій практиці.

Терміни «конституційне право» та «державне право» зазвичай вважаються синонімами. Вибір терміну зазвичай продиктований національними традиціями слово застосування. Так, англо-саксонська та романська правові

системи традиційно використовують термін «конституційне право», тоді як для германської системи характерним є використання терміну «державне право». Історично так склалося, що в країнах, де провідну роль у формуванні цієї галузі відіграли конституційно-правові акти, що акцентували увагу насамперед на правах і свободах людини та їх закріпленні в конституціях і сама галузь права має назву «конституційне право» (Великобританія, Франція). В країнах, яких конституційно-правова наука надавала основоположного значення розвитку держави, її інститутів та їх правовому оформленню і закріпленню, як наприклад, в Німеччині, відповідна галузь права отримала найменування «державне право». Можна навести й інший приклад. В Швейцарії у її переважній німецькомовній частині використовують термін «державне право», тоді як в інших, романомовних частинах цієї країни – «конституційне право». Саме тому можна говорити про те, що стосовно розвинених західних країн терміни «державне право» та «конституційне право» мають приблизно однакове значення. Хоча деякі автори наголошують на відмінності в розстановці акцентів конституційного та державного права, з огляду на неоднаковий обсяг правового регулювання. Отже, в процесі вивчення дисципліни порівняльного конституційного права можна, і навіть необхідно, використовувати також термін «державне право», особливо коли йдеться про вивчення конкретної галузі права тих країн світу (ФРН, Скандинавські країни тощо), де її офіційна назва досі має назву «державне право».

Розглядаючи питання про предмет та метод конституційно-правового регулювання, слід звернути увагу на те, що предметом конституційного права як галузі права є суспільні відносини в сфері закріплення та регулювання основ конституційного ладу, суверенітету народу та форм його здійснення, взаємовідносин між державою та громадянином, складу та компетенції її суб'єктів, а також організації та функціонування системи органів влади (державної та самоврядної).

Під методом правового регулювання конституційного права розуміють способи і засоби правового регулювання відносин, що складають предмет

конституційного права. В конституційно-правовому регулюванні суспільних відносин досить поширеним є методи зобов'язання, зборони, дозволу, проголошення, підтвердження, конкретизації, додержання, використання, застосування тощо. Особливу увагу слід звернути на такі методи як імперативний (субординаційний) та диспозитивний (координаційний). В цілому конституційно-правовий метод регулювання суспільних відносин заснований на владно-імперативних засадах. Це пояснюється природою тих суспільних відносин, які підпадають під вплив норм конституційного права. Владні відносини визначають зміст значної частини цих норм. В той же час значна частина їх у демократичних державах встановлює зміст і гарантування прав людини і громадянина, що означає відповідні обмеження для державної влади. Також слід зазначити, що імперативний метод (субординаційний) у сучасному конституційному праві втрачає свої виняткові позиції. Це обумовлюється тим, що багато суб'єктів конституційного права не перебувають між собою у імперативно-субординаційних зв'язках (наприклад, місцеве самоврядування в багатьох державах світу є відокремленим від держави і вона майже не має на нього вплив, а органи та посадові особи місцевого самоврядування не перебувають між собою у прямих субординаційних зв'язках). Тобто, характерною ознакою сучасного конституційного права в більшості держав поступово стає юридична рівність багатьох суб'єктів, зокрема: державна влада та місцеве самоврядування; вищі органи державної влади між собою. Навіть відносини між державою та особою (принаймні в державах так званого людиноцентристського спрямування) на сьогодні майже втратили виключно імперативний характер.

З'ясувавши предмет і метод конституційно-правового регулювання можна сформулювати найбільш загальне визначення даної галузі права. Отже, конституційне право – це система правових норм конкретної держави, що регулюють становище людини в суспільстві і державі, основи суспільного ладу, основи організації та функціонування системи органів публічної влади. Що ж

стосується порівняльного конституційного права воно передбачає порівняльно-правовий аналіз цієї галузі в різних державах.

Переходячи до вивчення питання про джерела конституційного права слід мати на увазі, що під джерелом права в юридичному сенсі розуміються ті форми, в яких знаходять свій вираз правові норми, що забезпечуються за допомогою внутрішнього переконання чи державного примусу. До основних видів джерел в порівняльному конституційному праві традиційно відносять: нормативно-правові акти, судові прецеденти, правові звичаї, а також конституційні та міжнародні договори, статuti територіальних автономій, парламентські регламенти, рішення органів конституційної юрисдикції, релігійні, доктринальні джерела та інші.

Конституційне право є складною системою, до якої входить досить велика кількість взаємодіючих частин та елементів, які саме і характеризують його внутрішню будову та уособлюють її. Основними елементами системи конституційного права на які слід звернути особливу увагу – є загальні принципи, інститути та норми.

Останнє питання присвячене конституційно-правовим відносинам, передбачає необхідність надання визначення, що під конституційно-правовими відносинами розуміють суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками згідно з приписом конституційно-правової норми. Розглядаючи специфіку суб'єктів конституційного права слід звернути увагу, що до них належать: держава, нація, громадяни, політичні партії та громадські організації, засоби масової інформації, державні органи та посадові особи, територіальні громади та ін.

Надайте визначення наступних понять:

конституційне право, предмет конституційно-правового регулювання, метод конституційно-правового регулювання, правоздатність, дієздатність, правовий статус, акти застосування конституційного права, акти реалізації

конституційного права, джерела конституційного права, система конституційного права, загальні принципи конституційного права, конституційно-правові інститути, конституційно-правові норми, конституційно-правові відносини, суб'єкти конституційно-правових відносин, нормативно-правовий акт, звичайний закон, конституційний закон, органічний закон, судовий прецедент, конституційний звичай.

Тематика рефератів:

- * Проблеми та перспективи правового регулювання конституційно-правової відповідальності в Україні та зарубіжних країнах: порівняльно-правовий аналіз*
- * Нетрадиційні джерела конституційного права*
- * Сучасні тенденції розвитку конституційного права в зарубіжних країнах*

Контрольні запитання та завдання

- ? Чим відрізняються терміни «конституційне право» та «державне право»?
- ? Сформулюйте поняття конституційного права як галузі права?
- ? Визначте предмет галузі конституційного права?
- ? Чим він відрізняється конституційне право за предметом і методом від інших галузей права?
- ? Охарактеризуйте різні види джерел конституційного права?
- ? Проаналізуйте які джерела конституційного права є характерними для України та інших зарубіжних країн? Результати слід оформити у вигляді порівняльної таблиці.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 21]

ТЕМА №2: «ТЕОРІЯ КОНСТИТУЦІЇ ТА СУЧАСНІ КОНСТИТУЦІЙНІ МОДЕЛІ»

План

1. Поняття, ознаки та сутність зарубіжних конституцій. Функції конституцій та їх характеристика.
2. Класифікація конституцій зарубіжних країн: мета та критерії класифікації.
3. Об'єкт конституційного регулювання. Дія конституцій.
4. Форма і структура конституцій.
5. Способи прийняття та розробки конституцій в зарубіжних країнах. Установчі збори (Конституції Італії, Індії). Окрійовані конституції. Порядок внесення змін і доповнень до конституцій у зарубіжних країнах.

Методичні рекомендації

При підготовці до питання про поняття, сутність та зміст конституцій в зарубіжних країнах слід насамперед звернути увагу на те, що для розкриття значення будь-якої правової категорії необхідно проаналізувати її зміст та з'ясувати сутність. Сам термін «конституція» походить від латинського *constitutio* – устрій. У найбільш загальному значенні конституція – це основний закон держави, який закріплює її суспільний і державний устрій, основні права, свободи та обов'язки людини й громадянина; систему і принципи організації та діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, виборчу систему тощо.

В порівняльному конституційному праві конституцію доцільно розглядати в матеріальному та формальному значеннях.

В матеріальному значенні конституція – це сукупність писаних і неписаних юридичних норм, в яких закріплюються права й свободи людини, визначаються основи суспільного ладу, форму держави та статус органів державної влади, а також державні символи та відзнаки.

Найчастіше термін «конституція» вживається у формальному значенні – як закон чи сукупність законів, які мають найвищу юридичну силу порівняно з іншими законами. У такому вигляді конституція є, законом законів, або основним законом. Матеріальне та формальне розуміння конституції знаходяться у певному взаємозв'язку, оскільки усі держави мають конституцію в матеріальному сенсі, але не в усіх є конституція у формальному сенсі.

Поняття конституції розрізняють також у юридичному та фактичному значеннях.

Юридична конституція, або конституція в матеріальному та формальному значеннях – це певна система (сукупність) правових норм, що регулюють усі суспільні відносини.

Фактична конституція – система правових норм, що регулюють те саме коло суспільних відносин, але реально існуючих на практиці, а не лише в законодавчих актах. Є й випадки, коли ці суспільні відносини фактично існують, а в конституції чи конституційних актах вони ще не закріплені. В цьому випадку поняття фактичної конституції збігається з поняттям конституції в матеріальному значенні.

В сучасному порівняльному конституційному праві конституція у формальному значенні ототожнюється з писаною конституцією, тобто складеною у вигляді, як правило, єдиного документу, побудованого за певною системою – преамбула, основний текст, перехідні положення або супровідні положення.

Сукупність фактичної та юридичної конституції складає конституційну систему. Вона може бути: реальною – юридична і фактична конституції співпадають та фіктивною (декларативною) – юридична і фактична конституції не співпадають (СРСР).

Соціальне призначення та роль конституції вимагає виявлення функцій сучасних конституцій, якими є основні напрями впливу конституції на суспільні відносини. В сучасній юридичній науці існують різноманітні підходи до класифікації функцій конституцій, адже вони поширюються на майже всі

сфери суспільного життя, а тому диференціюються за різними ознаками. Так, за місцем і роллю конституції в суспільному житті розрізняють дві основні групи: соціальні функції та юридичні (правові); в свою чергу соціальні функції поділяють за сферами суспільного життя на: політичну, ідеологічну, економічну, соціальну, культурну тощо. Юридичні (правові) функції поділяються на: установчу, правотворчу, системотворчу, інтегративну, охоронну тощо. Можна також виділяти й інші функції конституції.

В процесі класифікації конституцій слід особливу увагу приділити визначенню основних критеріїв класифікації та характеристиці їх видів. Серед основних критеріїв класифікації пропонується виділяти наступні: 1) за формою (писані, неписані); 2) за способом внесення змін і доповнень (жорсткі, гнучкі, змішані); 3) за часом прийняття та тривалістю дії (старі, нові, новітні); 4) за терміном дії (постійні, тимчасові); 5) залежно від форми державного устрою (унітарні, федеративні); 6) за типом державного режиму держави (демократичні, авторитарні і тоталітарні); 7) за способом прийняття (народні та октройовані). Цей перелік не є вичерпним в сучасній науці конституційного права можуть застосовуватись й інші критерії класифікації.

Розглядаючи питання про об'єкт конституційного регулювання слід звернути увагу на те, що це є одним з найважливіших елементів змісту конституцій. Спочатку конституції регулювали два-три блоки суспільних відносин: 1) права і свободи людини і громадянина; 2) організація публічної влади; 3) політико-територіальний устрій.

В подальшому коло об'єктів конституційного регулювання постійно розширюється. Основною причиною цього є зміни в економічному, соціальному та політичному житті. На сьогоднішній день традиційно в світовій практиці в якості об'єктів конституційно-правового регулювання визначають: основи суспільного та державного ладу, основні права і свободи людини і громадянина, систему органів державної влади, їх статус, основи механізму їх діяльності та взаємодії, основи виборчої системи, основи місцевого врядування та самоврядування. В сучасній науці вчені виділяють три основні моделі

конституцій в залежності від предмету конституційно-правового регулювання: ліберальна, етатистська, ліберально-етатистська. В подальшому відбувається постійний розвиток сучасного світового конституціоналізму і розширення об'єктів конституційного регулювання, адже нові явища знаходять свій вияв у трансформації конституційного законодавства і потребуються відповідного конституційно-правового регулювання. Основним фактором, що обумовлює світовий конституційний розвиток є науково-технічний прогрес. Так наприклад, розвиток медицини вимагає від сучасних держав введення заборонних норм, що оберігають людину як біосоціальну істоту від вимирання. Однією з перших норм такого роду стали норми ч.2 ст.119 нової Конституції Швейцарії, що регулюють зачаття з медичною допомогою та генну інженерію відносно людини. «Конфедерація... слідкує за тим, щоб забезпечувався захист людської гідності, особистості та сім'ї, у відповідності до наступних принципів: а) будь-яка форма клонування та будь-яке втручання до генотипу людських гамет та ембріонів недопустимі; б) зародки та генотипи, що не належать людині, не можуть переноситись до людського зародку чи сполучатись із ним; д) дарування ембріонів і усі форми материнства за наймом є недопустимими; е) не можуть бути предметом торгівлі людські зародки та похідні від ембріонів».

Дія конституції також може розглядатись в кількох аспектах. Насамперед зі часом. Зазвичай конституція набуває чинності з моменту, який визначається у її заключних положеннях (чи у супровідному особливому законі). Інший аспект за місцем дії. Як правило конституція діє на всій території держави. У випадку наступного приєднання до держави будь-яких нових частин з моменту набуття чинності такого акту конституція починає діяти і на цих територіях. Наприклад, Основний закон ФРН (1949 р.) у відповідності до ст.23 діяв спочатку на територіях тодішніх західногерманських земель і повинен був набути чинності на інших частинах Германії після входження їх до складу Федеративної Республіки, а у 1990 році після того як колишня ГДР увійшла до складу ФРН, вказану статтю, повністю реалізовану, було відмінено. Наступний аспект – за колом осіб, що означає, що конституція є обов'язковою для усіх

державних органів, усіх осіб, установ та організацій на території певної держави, а також для громадян, юридичних осіб, установ та організацій за кордоном. Також важливе значення має питання про пряму дію конституційних норм. Так, наприклад, у ч.2 ст.5 Конституції Республіки Болгарії 1991 року закріплюється «Положення Конституції мають безпосередню дію» або ч.3 ст.8 Конституції України «Норми Конституції є нормами прямої дії».

Що стосується форми конституції, як вже зазначалось вона може бути писаною та неписаною. Писаними є конституції, що мають форму єдиного акту або системи з кількох актів. Як єдиний акт конституція є певним чином кодифікованим збірником норм, що має чітку структуру, приймається у встановленому законом порядку (який є більш складним порівняно зі звичайною законодавчою процедурою) і має найвищу юридичну силу. Абсолютна більшість держав світу мають писані конституції у формі єдиного акту. Неписані конституції мають той само обсяг предметів правового регулювання, що й писані, але їх норми містяться в багатьох різних джерелах: нормативно-правових актах, судових прецедентах, конституційних звичаях тощо. Неписаними є конституції Великої Британії та Нової Зеландії.

Структура конституцій в світовій практиці мало чим відрізняється і у загальному вигляді включає: преамбулу, основну частину, заключні, перехідні та додаткові положення, а іноді і додатки (Конституція Індії 1950 р. має близько десяти додатків, які за сутністю конкретизують відповідні статті основної частини Конституції).

При підготовці до питання про способи прийняття та розробки конституцій в зарубіжних країнах слід зазначити, що в практиці державного будівництва виділяють кілька способів їх прийняття 1) октроювання – 1. Конституція, вироблена без участі парламенту або установчих зборів та «дарована» народом монархом (Франція 1814 р., Бельгія 1831, Канада 1967, Йорданія 1956, Кувейт 1963, Конституцію Пакистану 1962 дарував президент) 2. Конституція, що її надала колонії метрополія; 2) договірні – про зміст договору домовляється суб'єкт конституційного процесу («Біль про права»

1689 р. в Англії; Конституція П.Орлика 1710 р.); 3) референдумні (РФ, Казахстан, Франція, Білорусь); парламентські (Україна, Австрія, Фінляндія, Японія); конституантою – Установчі збори (США 1787, Франція – 1791, чинна Конституція Норвегії, Італії 1947, Індії 1950).

В переважній більшості конституцій передбачений специфічний порядок внесення змін і доповнень. В США – текст поправки мають прийняти 2/3 голосів обох палат або спеціального конвенту, а потім ратифікувати $\frac{3}{4}$ штатів. На цей час діє лише 27 поправок. У Франції К 1958 передбачає дві процедури внесення поправок: 1) зміни ініціює президент чи парламент. Їх мають схвалити обидві палати і затверджує референдум; 2) ініціює президент на спільному засіданні обох палат парламенту (конгрес) – приймається 3/5 голосів. В Україні – 2/3 голосів депутатів, а до I, III, XIII розділів + референдум. Такі конституції називають жорсткими. В деяких країнах внесення змін та доповнень до конституцій відбуваються за звичайною законодавчою процедурою (Великобританія, Нова Зеландія).

Надайте визначення наступних понять:

Конституція, основний закон, формальна конституція, матеріальна конституція, фактична конституція, юридична конституція, фіктивна конституція, ліберальна конституційна модель, етатистська конституційна модель, жорстка конституція, гнучка конституція, октройована конституція, народна конституція, установчі збори, договірні конституції, референдумні конституції, постійні конституції, тимчасові конституції, писана конституція, неписана конституція, структура конституції, преамбула, ревізія конституцій.

Тематика рефератів:

- * *Особливості внесення змін до конституцій США, Франції, Німеччини та України: порівняльно-правовий аналіз.*

- ★ *Реалізація конституційних норм та механізми захисту конституційного ладу в зарубіжних країнах та Україні.*

Контрольні запитання та завдання

- ? Визначте поняття терміну «конституція» та охарактеризуйте терміни «конституція» та «основний закон»?
- ? Що таке конституція з юридичної та соціально-політичної точок зору?
- ? Порівняйте за сутністю, змістом, формою та порядком внесення змін конституції США, Великобританії, України. Порівняльно-правовий аналіз оформіть у вигляді таблиці.
- ? Які основні критерії покладені в основу класифікації конституцій? До яких класифікаційних видів можна віднести Конституцію України?
- ? Встановіть основні способи ревізії конституції. Охарактеризуйте основні з них?

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 12, 16, 17, 18]

ТЕМА №3: «СУЧАСНІ ФОРМИ ДЕРЖАВИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ»

План:

1. Поняття, ознаки та структурні елементи форми держави.
2. Форма державного правління: поняття, види, особливості (приклад).
3. Форма державного (політико-територіального) устрою сучасних держав: поняття, ознаки:
 - унітарна держава: поняття, види;
 - автономії в зарубіжних країнах;
 - федерації в зарубіжних країнах;
 - конфедерації в зарубіжних країнах;
 - регіоналістська держава;

- інші форми державного (політико-територіального) устрою.

4. Державний режим: поняття, види.

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття присвяченого сучасним формам держави в зарубіжних країнах, насамперед, необхідно розглянути та визначити, що розуміється під поняттям «форма держави». Слід зазначити, що термін «форма держави» має доктринальне походження і пов'язаний із вченнями про державу. В сучасній теорії конституційного права більшості країн світу під формою держави розуміється комплексний інститут, що представляє внутрішньо узгоджену систему норм, що регулюють структуру та взаємовідносини основних органів держави (глави держави, парламенту, уряду), політико-територіальний устрій, основні методи діяльності державного апарату і форми його зворотного зв'язку із населенням. Основними елементами, що складаються структуру форми держави є: 1) форма державного правління; 2) форма державного (політико-територіального) устрою; 3) державний режим.

В конституційному праві для класифікації форм держави використовується підхід з позиції теорії поділу влади і поділяється на: 1) полікратичну, 2) монархичну, та 3) сегментарну форми державного правління. При підготовці до семінарського заняття необхідно охарактеризувати кожен з них і визначити специфічні ознаки.

Переходячи до розгляду питання про форму державного правління, особливу увагу слід зосередити на визначенні поняття «форма державного правління» – відображений в основному законі спосіб організації державної влади, який характеризує структуру та компетенційні взаємовідносини вищих органів державної влади (насамперед глави держави, парламенту та уряду), їх роль в управлінні державою. В сучасній світовій практиці державотворення прийнято розрізняти дві основні форми державного правління: 1) монархію та 2) республіку. У перекладі з грецької термін «монархія» означає єдиновладдя. В

сучасному розумінні за існування в державі монархічної форми правління пост глави держави (король, імператор, султан тощо) є спадковим і пожиттєвим. З часом у світі в залежності від обсягу повноважень розрізняють такі види монархії: 1) абсолютну; 2) дуалістичну (конституційну); 3) парламентську. Охарактеризуйте кожен з цих видів монархії та наведіть приклади кожної з них.

Наступною формою державного правління є республіка – (лат. *respublica* – суспільна справа, від *res* – справа і *publicus* – суспільний, всенародний) – форма державного правління, при якій суверенне право на владу належить громадянам (народу), а вищі органи держави або обираються населенням, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом). Правління, що здійснюється на основі представництва народу, вважається республіканським незалежно від того, користуються громадяни дійсними чи тільки формальними правами на владу. На сьогоднішній день республіка є найбільш демократичною формою правління, оскільки передбачається, що повноваження будь-якої гілки влади чи найвищого її органу (в тому числі і главу держави) засновуються на мандаті народу.

Республіканська форма державного правління також має різновиди, і може бути: 1) президентською; 2) парламентською; 3) змішаною (напівпрезидентською). Також деякі вчені виділяють республіки радянського типу. В світовій практиці існують такий різновид республіки як монархічна республіка, яка характеризується не легітимністю влади. Це відбувається тоді коли законно обрана чи призначена особа (президент, прем'єр-міністр тощо) захоплює неналежні йому за конституцією повноваження та відмовляється залишити посаду після закінчення строку повноважень, тобто відбувається так звана узурпація влади (наприклад, Гітлер в Германії у 1933 р., А.Піночет в Чилі у 1973). Названими формами державного правління сучасна практика конституціоналізму не обмежується, так, як приклад можна назвати директоріальну республіку, яка існує в Швейцарії тощо.

Наступне питання стосується форми державного (політико-територіального) устрою держави. В широкому розумінні територія держави

являє, власне, простір, на який поширюється її влада. Межі території держави в тому чи іншому формулюванні визначені в конституціях. Такі конституційні норми досить часто відображають лише принциповий підхід до цього питання з позицій міжнародного права, а отже мова йде про сушу, внутрішні води, про 12-мильну полосу територіального моря біля берегів країни, континентальний шельф, повітряний стовп над цим сухопутним та водним простором на практично досяжну висоту. Зазвичай територія поділяється на три типи: 1) державна територія; 2) територія з міжнародним режимом; 3) територія зі змішаним режимом.

Територія держави завжди певним чином є організованою, поділеною на частини адміністративного чи політичного значення, в яких проживає населення, з метою управління ним. Відповідні розділи конституцій іноді мають назву «про організацію держави» і в даному випадку мова йде не про систему державних органів, а про територіальну організацію держави (до речі в Конституції України відповідний розділ має назву «територіальний устрій України»).

Отже, виходячи з викладеного можна зробити висновок, що під формою державного (політико-територіального) устрою держави слід розуміти внутрішню організацію державної влади, що пов'язана із побудовою держави, її поділом на складові частини (адміністративно-територіальні одиниці, автономні політичні утворення, суверенні держави) і побудована на принципі взаємовідносин між собою центральних та регіональних (місцевих) органів публічної влади.

Традиційно розрізняють дві основні форми державного (політико-територіального) устрою сучасних держав в світовій практиці – унітарну та федеративну. Під унітарною державою розуміють єдину державу складові частини якої, всі або переважна більшість вищих територіальних одиниць якої не мають державоподібного статусу і не мають жодної політичної самостійності. Хоча в деяких державах до їх складу можуть входити окремі автономні утворення. Унітарні держави поділяються на: 1) прості (де існує

виключно адміністративно-територіальний поділ, автономних творень немає, наприклад, Польща, Єгипет) та 2) складні (де до складу держави можуть входити заморські території, колонії чи інші автономні утворення, що мають особливий статус, наприклад, Великобританія, Франція, Україна). Також вчені розрізняють за ступенем централізації унітарні держави: 1) централізовані; 2) децентралізовані; 3) відносно децентралізовані.

Що стосується автономії, то в конституційному праві під нею розуміється надання будь-якій частині держави, кільком частинам, одно порядковим чи різнопорядковим адміністративно-територіальним одиницям внутрішнього самоврядування, тобто самостійності у вирішенні місцевих питань. Будь-яка форма автономії допускає втручання держави у власні справи, якщо її органи не виконують конституцію держави. В залежності від того компактно чи розрізнено проживають етнічні чи інші спільноти, а також від інших обставин, автономії в зарубіжних країнах поділяють на: 1) персональні, 2) корпоративні; 3) територіальні. Також, автономії можуть поділятися на: 1) національно-територіальну (етнотериторіальну) та 2) культурно-національну. В свою чергу національно-територіальні (етнотериторіальні) автономії поділяють на: 1) політичну та 2) адміністративну. Останнім часом в деяких державах спостерігається створення унітарних держав з напівавтономними утвореннями, наприклад, в окремих країнах Африки існує міждержавна так звана «кочова автономія».

Наступною, досить поширеною формою державного (політико-територіального) устрою є федеративна. Федерація (від лат. foederatio – об'єднання) – держава, всі вищі територіальні одиниці якої мають державоподібний статус. Тобто, вони є або державами-членами або державними утвореннями, які можуть мати різні назви (штати, землі, провінції, кантони, емірати тощо), які зазвичай, називають суб'єктами федерації. За способом утворення федерації можна поділити на кілька груп: 1) договірні федерації; 2) конституційні федерації; 3) конституційно-договірні. За ступенем однорідності суб'єктів розрізняють: 1) симетричні та 2) асиметричні федерації.

В залежності від співвідношення предметів відання та повноважень федерації та її суб'єктів розрізняють федерації: 1) централізовані (інтеграційні) та 2) децентралізовані чи відносно децентралізовані (революційні). За структурою федерації поділяють на: 1) національно-територіальні; 2) територіальні; 3) комплексно-територіальні.

Особливу увагу при характеристиці федеративних держав слід приділити розмежування компетенції між союзом та його членами. Компетенція як сукупність законодавчо зафіксованих повноважень відносно предметів відання в зарубіжних федеративних республіках може поділятися на такі види: 1) виключну компетенцію федерації; 2) виключну компетенцію суб'єктів федерації; 3) спільну компетенцію (конкуруючу) компетенцію федерації та її суб'єктів; 4) залишкова компетенція.

Слід зазначити, що поряд із суб'єктами до складу багатьох федеративних держав входять територіальну утворення, що не є суб'єктами федерації. До них відносять: федеральні округи, федеральні території, федеральні володіння, асоційовані штати.

На сьогоднішній день конституційне право більшості держав світу не визнає права виходу суб'єктів зі складу федерації (за загальним правилом в конституціях про це право не згадується). Відокремлення частини території (суб'єкта федерації) від певної держави за рішенням населення, яке ухвалюється на референдумі, або за рішенням керівних органів суб'єкта федерації в світовій конституційній практиці отримало назву «сецесії». Факти сецесії вдалі (Сингапур у 1965 р. вийшов зі складу Малайзії) та невдалі (в Італії у 1998 р. була спроба утворити республіку паданню) в світовій практиці відбувались.

Останнім часом вчені виділяють ще одну форму політико-територіального устрою, яка отримала назву «регіоналістська» держава. Під регіоналістською розуміється держава уся територія якої, а не окремі частини, складається з автономних утворень.

Поряд з унітарними, федеративними та регіоналістськими державами структура та органи яких регулюються конституційним правом, на сьогоднішній день розрізняють також такі форми політико-територіального устрою, які створені на підставі міжнародних угод і регулюються в основному нормами міжнародного права, але з елементами конституційно-правового регулювання (деякі вчені їх називають квазіфедеративними формами). До них можна віднести: 1) конфедерацію; 2) співдружність; 3) союз; 4) асоційовані держави; 5) унії; 6) ліги; 7) кондомініуми тощо.

Переходячи до питання що стосується державного режиму слід звернути увагу на те, що сам термін «державний режим» з'явилось в науці конституційного права нещодавно, адже протягом тривалого часу третім елементом форми держави визнавався політичний режим. В тоталітарному суспільстві, де плюралізм політичних інтересів не визнається і громадянське суспільство, відсутнє, різниця між політичним і державним режимом стирається. Проте в демократичному суспільстві ж поняття «державний режим» і «політичний режим» суттєво відрізняються за сутністю та змістом.

Політичний режим - це характеристика не тільки держави, але й всієї політичної системи: відносини між людьми з приводу державної влади й відносини людей з державною владою, які формують зміст політичного режиму, розгортаються саме у сфері політичної системи. Оскільки остання є одним із рівнів громадянського суспільства, то корінні соціально-економічні й культурні основи цього суспільства зумовлюють характер держави не безпосередньо, а втілюючись в особливостях політичного режиму.

Державний режим є найважливішою складовою частиною політичного режиму, що існує в суспільстві. Політичний режим – поняття більш широке, оскільки воно містить у собі не тільки методи державного управління але і характерні способи діяльності недержавних політичних організацій (партій, клубів, союзів).

Отже, під державним режимом слід розуміти систему методів і засобів здійснення державної влади в країні, а під політичним режимом – систему методів і засобів здійснення політичної влади в країні.

Визначальними щодо державного режиму є поділ влади і реальний порядок взаємодії вищих органів законодавчої і виконавчої влади. За цими двома ознаками виокремлюються такі типи державних режимів: абсолютизм, обмежений дуалізм, дуалізм, президенціалізм, парламентаризм, міністеріалізм, партократизм.

Також традиційно державні режими поділяють на два види: демократичні (ліберально-демократичні, соціальної демократії) та авторитарні (тоталітарні, расистські тощо), тому основним критерієм класифікації держав по даній ознаці є демократизм форм і методів здійснення державної влади. Для рабовласницьких держав характерні і деспотія й демократія; для феодалізму - необмежена влада феодала, монарха, і народні збори; для сучасної держави - тоталітаризм, і правова демократія.

Особливістю демократичного державного режиму є те, що формування політичної волі, що покладається в основу діяльності держави, іде від громадян до державних інститутів, що приймають політичні рішення. Таким чином демократичний державний режим передбачає безпосередню участь народу певної країни в управлінні державними справами.

Традиційно на сьогоднішній день виділяють два види демократичного державного режиму: 1) ліберально-демократичний режим та 2) режим соціальної демократії. Відмінності між ними полягають у характері взаємовідносин між державою та суспільством.

Авторитарний державний режим характеризується, насамперед, ліквідацією чи різким обмеженням прав і свобод громадян. Крайньою формою авторитарного режиму є тоталітарний режим.

Тоталітаризм (від лат. *totalis* – увесь, цілий, повний) – тип державного режиму, що характеризується повним (тотальним) контролем держави над усіма сферами суспільного життя з опорою на систематичне використання

насильства. Яскравими прикладом є фашизм (фашистська Німеччина) та комунізм (СРСР періоду сталінського правління).

Іншою формою авторитарного режиму є воєнно-диктаторський режим, що спирається на армію (на сьогоднішній день існують в Нігерії, Малі, Ліберії та країнах Латинської Америки).

Також існують інші види авторитарних режимів: монархічний, клерикальний, конституційно-авторитарний, расистський та інші.

Дати визначення наступних понять:

форма держави, форма правління, монархія, абсолютна монархія, конституційна монархія, дуалістична монархія, парламентарна монархія, виборча монархія, теократична монархія, республіка, президентська республіка, суперпрезидентська республіка, монархічна республіка, парламентарна республіка, полупрезидентська республіка, теократична республіка, форма державного устрою, унітарна держава, федеративна держава, полікратична державна форма, монархічна державна форма, сегментарна державна форма, президентсько-монархічна республіка, політико-територіальний устрій автономія, адміністративно-територіальні одиниці, унітарна держава, обласна автономія, персональна автономія, корпоративна автономія, територіальна автономія, етнотериторіальна автономія, культурно-національна автономія, політична автономія, адміністративна автономія, договірна федерація, конституційна федерація, симетрична федерація, асиметрична федерація, інтерграційна федерація, доеволюційна федерація, асоційована держава, федеральний округ, федеральна територія, сецесія, федеральний контроль, федеральний примус, федеральна інтервенція, президентське правління, конфедерація, регіоналістська держава, співдружність, демократія, тоталітаризм, авторитаризм, расизм, фашизм.

Тематика рефератів:

★ *Конституційно-правова характеристика регіоналістської держави.*

- * *Конституційно-правовий статус автономій в зарубіжних країнах: порівняльна характеристика.*

Контрольні запитання та завдання

- ? Що таке форма правління? Чи можна визначивши форму правління, отримати цілісне уявлення про організацію публічної влади в країні?
- ? Чим відрізняються монархія та республіка і які ознаки приманні кожній з цих форм правління? Результати оформити у вигляді порівняльної таблиці.

	Монархія	Республіка
Ознаки	1. 2.	1. 2.

- ? Які форми державного (політико-територіального) устрою ви знаєте? У формі порівняльної таблиці здійсніть аналіз форм державного (політико-територіального устрою у сучасних державах (аналіз включає не менше 30 держав).
- ? Чим відрізняється радянська республіка від парламентарної? Чи є взагалі відмінності? В чому сутність партократичного державного режиму?
- ? В чому полягає сутність клерикального державного режиму?
- ? Проаналізуйте текст будь-яких трьох конституцій та спробуйте визначити форму держави з усіма її елементами (формою державного правління, формою державного (політико-територіального устрою, державним режимом)?
- ? Чи можна з тексту конституції визначити державний режим відповідної держави? Спробуйте це зробити на підставі отриманих знань?

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 12, 19]

МОДУЛЬ 2. ОСОБЛИВОСТІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ФУНКЦІОНУВАННЯ ВИЩИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ ВЛАДИ

ТЕМА №4: «ІНСТИТУТ ЗАКОНОДАВЧОЇ ВЛАДИ. ПАРЛАМЕНТИ ТА ПАРЛАМЕНТАРИЗМ»

План

1. Становлення та розвиток парламентаризму в світовій практиці. Теорія парламентаризму.
2. Парламент і парламентаризм. Поняття і соціальні функції парламенту.
3. Структура та класифікація парламентів зарубіжних країн. Порядок формування палат парламентів
4. Кількісний та якісний склад парламентів, правове положення парламентарія. Депутатський мандат. Імунітет. Індемнітет. Імперативний мандат. Вільний мандат.
5. Внутрішня структура палат парламентів (керуючі органи, парламентські комісії (комітети)).
6. Законодавчий процес: поняття, особливості, стадії.

Методичні рекомендації

В процесі підготовки до семінарського заняття насамперед слід звернути увагу на тому, що парламенти – це виборні і колегіальні органи держави, які функціонують в умовах демократичного правління і мають свої головні повноваження у сфері законотворчості. В унітарних державах парламенти формуються на загальнонаціональному рівні, у федераціях - також і на рівні їхніх суб'єктів. В останньому випадку повноваження законодавчих органів

двох рівнів розмежовуються на засадах, визначених федеральною конституцією.

Діяльність парламентів визначає характер і зміст парламентаризму. Парламентаризм – це система взаємодії держави і суспільства, для якої характерними є визнання провідної або особливої і досить істотної ролі у здійсненні державно-владних функцій загальнонаціонального колегіального постійно діючого представницького органу. Парламентаризм не слід пов'язувати з якимись конкретними формами державного правління. Явище парламентаризму в тій чи іншій формі властиве кожній сучасній демократичній країні, воно є історично зумовленим наслідком суспільно-політичного розвитку.

Сьогодні парламент, як найменування для позначення представницької влади, застосовується у більшості розвинутих країн. У різних країнах парламенти мають різні назви: парламент (Палата лордів і Палата громад) у Великій Британії, Конгрес (Сенат і Палата представників) у США, Верховна Рада в Україні, Національна рада в Словаччині, Народна рада в Сирії, Федеральні збори (Державна Дума і Рада Федерації) в Росії, Державні збори в Угорщині, Народні збори в Болгарії, Національна асамблея в Польщі, Сейм у Латвії, Литві, Естонії, Генеральні кортеси в Іспанії, Асамблея республіки в Португалії, Фолькетинг у Данії, Стортинг в Норвегії, Ріксдаг у Швеції, Генеральні штати в Нідерландах, Бундестаг і Бундесрат у Німеччині, Сабор у Хорватії, Кнесет в Ізраїлі, Меджліс в Ірані, Азербайджані, Туркменістані, Хурал в Монголії, Збори народних представників у Китаї, Національний конгрес у Мексиці, Народна асамблея народної влади на Кубі тощо.

В сучасній юридичній літературі вчені визначають парламент (від фр. *parler* – розмовляти) як загальнодержавний представницький орган державної влади, основним завданням якого є вираження волі народу шляхом прийняття законів, які регулюють найважливіші суспільні відносини, а також здійснення в межах своєї компетенції контролю за діяльністю виконавчої влади.

Конституційно-правовий статус парламенту значною мірою обумовлюється тим, яка модель організації влади і, відповідно, форма правління існують у тій чи іншій державі. Відповідно до цього можна виділити такі типи парламентів.

- типу арени;
- типу конгресу;
- змішаного типу;
- представницькі установи соціалістичного типу;
- консультативні ради

Парламенти типу арени – існують в країнах, де в основу організації державної влади покладено модель «гнучкого» поділу влади. Парламент такого типу відіграє вирішальну роль у формуванні уряду, який несе перед ним політичну відповідальність. Діяльність парламентів типу арени значною мірою зводиться до обговорення ідей та напрямів державної політики, що формується урядом. Подібні парламенти формуються у країнах з парламентською формою правління (Великобританія, Італія, Греція тощо).

Парламенти типу конгресу (трансформаційні, або перетворювальні парламенти) – існують в країнах, де організація державної влади будується відповідно до моделі «жорсткого» поділу влади. Такі парламенти існують у країнах із президентською (дуалістичною) формою правління, яка характеризується відсутністю інституту парламентської відповідальності органів виконавчої влади. При цьому головним завданням подібних парламентів є законодавча діяльність, визначення основних напрямів політики держави, тобто безпосереднє перетворення політичних ідей в реальні закони – звідси і їхня назва. Виконавча влада за таких умов може ініціювати певний політичний курс, але всякий раз "він має апробуватися на міцність і розсудливість" у парламенті (США, Росія).

Парламенти змішаного типу – існують в країнах із змішаною формою правління, де в основу організації державної влади покладено елементи як моделі «гнучкого», так і моделі «жорсткого» поділу влади (Україна).

Також в деяких країнах існують представницькі установи соціалістичного типу де відіграють роль «маріонеткової» установи при органах виконавчої влади, забезпечуючи видимість демократичного характеру процесів організації і здійснення державної влади (КНР).

Консультативні ради – існують у монархічних державах абсолютистського типу і є дорадчими органами при главі держави, які можуть бути ним розпущені в будь-який час (Саудівська Аравія).

За характером функцій, здійснюваних парламентами, а також їхніх взаємовідносин з органами виконавчої влади виділяють парламенти:

- 1) активні – відіграють значну роль як у прийнятті законів, так і у формуванні уряду та контролі за його діяльністю (Конгрес США, Верховна Рада України);
- 2) реактивні – на їх діяльність значний вплив мають уряди, хоча парламент зберігає значні повноваження у сфері контролю за виконавчою владою (парламенти Великої Британії, Канади, Австралії);
- 3) маргінальні – фактично повністю контролюються виконавчою владою, через що їхній внесок у формування політики держави досить незначний (Національні збори Йорданії, Палата представників Марокко);
- 4) мінімальні – органи, які виконують декоративну функцію, утворюються з метою надання видимості легітимності існуючому режиму (парламенти соціалістичного типу).

Зрозуміло, що органи, віднесені до третьої та четвертої груп, лише умовно можуть називатися парламентами, оскільки порядок їх формування, характер компетенції та організаційні принципи і форми діяльності не мають нічого спільного із парламентаризмом.

За структурою парламенти поділяють на:

- однопалатні (монокамерні) та
- двопалатні (бікамерні).

Переважна більшість парламентів великих і середніх за розміром демократичних країн мають бікамерну структуру (наприклад, Велика Британія, США, Іспанія, Італія, Німеччина, Франція, Польща).

Обсяг повноважень може служити класифікації парламентів. Залежно від повноважень розрізняють три види парламентів:

- з необмеженою компетенцією;
- з відносно обмеженою компетенцією;
- з абсолютно обмеженою компетенцією;
- консультативні.

Парламенти з необмеженими повноваженнями можуть приймати рішення з будь-яких питань. Вони існують у більшості країн англосаксонського права. Парламенти з необмеженою компетенцією (суверенні парламенти або парламенти з абсолютно невизначеною компетенцією), існують у країнах з парламентською формою правління, де в «чистому» вигляді реалізовано принцип парламентаризму, що передбачає верховенство парламенту у системі органів державної влади. Конституції цих держав (наприклад Конституція Японії 1946 р.) не містять переліку повноважень парламенту, з чого й випливає юридична необмеженість його компетенції за предметом, тобто вважається, що він може видавати закони з будь-яких питань державного та суспільного життя. Необмежені повноваження мають парламенти в країнах соціалізму. У конституціях цих країн існує перелік питань, що відносяться до компетенції, а доповнення «та інші», значно розширює компетенцію вищого представницького органу. У демократичних країнах партія, що має більшість у парламенті, та її лідер утворюють кабінет міністрів, тому парламент теж має необмежені повноваження тому, що діє під керівництвом партії більшості.

Парламенти з відносно обмеженою компетенцією функціонують у федеративних, децентралізованих унітарних державах, а також в державах, де в основу організації державної влади покладено модель «жорсткого» поділу влади. При цьому компетенція парламенту обмежується фундаментальними правами, питаннями, які згідно з конституцією віднесено до сфери компетенції

виконавчої та судової гілок влади, до виключної компетенції суб'єктів федерації чи до сфери компетенції місцевого самоврядування (США). Тобто в таких країнах, з існуючим жорстким поділом влади, є органи конституційного контролю, що володіють правом визначати закони неконституційними (США), королівська прерогатива (питання війни і миру у Великобританії). Тобто концепція верховенства парламенту піддається певним обмеженням.

Парламенти з обмеженими повноваженнями діють у рамках конституцій, в яких перелічуються питання, щодо яких парламент може видавати «вичерпні закони», тобто такі, які видаються з питань, що можуть регулюватися тільки парламентом; «рамкові закони» - закони-рамки, що встановлюють основи правового регулювання, більш детальне регулювання згідно цих законів здійснює виконавча влада. Усі інші питання складають сферу так званої регламентарної влади: щодо них видаються нормативні акти президента, уряду, міністрів, а парламент в цю сферу не повинний втручатися.

Парламенти з абсолютно обмеженою компетенцією характерні для країн, де реалізовано французьку конституційну модель організації влади. Конституції таких держав встановлюють чіткий і вичерпний перелік питань, з яких парламент має право приймати закони (Україна).

У більшості мусульманських країн парламент обирається, але його роль здебільшого обмежується тільки консультативними повноваженнями. Іноді вони приймають закони зі схвалення монарха, іноді взагалі не можуть видавати закони (в ОАЕ, наприклад, за існування призначуваних Національних зборів, акти, що мають силу закону, видає Рада емірів). У Саудівській Аравії подібні акти видає король (після обговорення в Консультативній раді - раді ашшура), але вони не називаються законами, оскільки вважається, що всі найважливіші відносини, що є предметом законів, вже урегульовані у священних книгах - Корані і Суні.

Переходячи до вивчення питання про кількісний склад парламенту, слід зазначити, що кількісний склад парламентів та їх палат відображає певні закономірності. По-перше, кількісний склад нижніх палат практично завжди є

більшим і навіть значно більшим, ніж верхніх палат. По-друге, чисельність нижніх палат певною мірою відповідає кількості населення тієї чи іншої країни, хоча така залежність досить відносна. Так, в Європі найменш чисельними є парламенти таких невеликих країн, як Ісландія, Кіпр, Люксембург і Мальта. їх склад нараховує від 60 до 80 депутатів. До складу парламентів Латвії, Молдови, Словенії та Естонії входять від 90 до 101 депутата. Від 130 до 200 депутатів у парламентах (нижніх палатах) Австрії, Данії, Ірландії, Литви, Нідерландів, Норвегії, Чехії, Словаччини, Фінляндії, Швейцарії та Югославії; 201-250 депутатів - в Албанії, Бельгії, Білорусі, Болгарії та Португалії. В інших же країнах з відносно невеликим населенням можна знайти значно вищі цифри. Зокрема, в Швеції до складу представницького органу входять 349 депутатів, в Угорщині – 386.

При аналізі якісного складу сучасних парламентів слід враховувати такі характеристики як: вік, стать, партійна приналежність, рівень ротації, територіальну приналежність, соціальний статус, освіту та ін.

Також важливе значення для характеристики парламенту має статус його члена (депутата). Члени парламенту мають спеціальний статус, що закріплений у конституціях та конституційних законах, спеціальному законодавстві та регламентах палат. У них парламентарії наділені специфічними правами, обов'язками та привілеями, що необхідні для виконання функцій. Хоча члени парламенту та його палат (за наявності) носять в різних країнах різні найменування, зазвичай, їх називають парламентаріями, членів нижніх палат та однопалатних парламентів – депутатами, а членів верхніх палат у двопалатних парламентах – сенаторами.

Депутат (лат. *deputatus* – посланий) – виборний представник населення в постійно діючому представницькому органі державної влади чи органі місцевого самоврядування, який представляє в цьому органі виборців відповідного виборчого округу або всю націю.

Найважливішими рисами статусу парламентаріїв є їх незалежність, рівноправність, і недопустимість (допустимість) суміщення посади.

Велике значення у справі забезпечення незалежності парламентаріїв має інститут депутатського (парламентського) імунітету, що обмежує їх від кримінальної відповідальності та кримінального переслідування (затримання арешту) без отримання на те згоди парламенту чи його відповідної палати.

Від депутатського імунітету слід відрізнити депутатський індемнітет, одне значення якого полягає у депутатській винагороді за працю, а інше – у невідповідальності депутата за висловлювання у парламенті і за дії, підтримані його голосуванням.

Характеризуючи внутрішню структуру парламентів слід акцентувати увагу на тому, що важливим елементом внутрішньої структури парламенту є їх керівні та робочі органи. Структура парламентів світу є різною, але можна назвати основні органи і підрозділи, які є майже у кожному парламенті, їх можна поділити на:

- керівні органи парламенту;
- комітети;
- фракції (групи);
- апарат;
- адміністративна служба;
- дослідницька служба;
- контрольна служба;
- інститут омбудсмена.

Комітети є основними робочими органами Парламентів. За ознакою впливу на роботу законодавчого органу можна виділити дві системи комітетів:

- комітети, що визначають роботу законодавчого органу: вирішують, які законопроекти варто подавати на розгляд парламенту (палати), які проблеми виносити на слухання, які питання потребують контрольного розгляду;
- комітети, від яких мало що залежить у роботі законодавчого органу: питання розгляду законопроектів визначаються урядом, питання призначення посадових осіб не залежить від розгляду у комітеті.

Дійові комітети відіграють провідну роль у законотворчій роботі, парламентів. Всі депутати парламенту працюють у них відповідно до свого фаху або уподобань. Саме у комітетах здійснюється щоденна рутинна законотворча робота. Президент США Вудро Вілсон у 1885 році сказав: «Я не дуже погіршу проти істини, коли скажу, що засідання Конгресу – це видовище для публіки, а справжня робота відбувається за дверима комітетів».

Саме постійні комітети мають широкі права здійснювати контроль за діяльністю органів виконавчої влади, надавати рекомендації при призначення посадових осіб, висловлювати їм недовіру. Вони мають загальні повноваження здійснювати нагляд і контроль за урядовими програмами і діяльністю місцевих адміністрацій у сфері економіки, науки і суспільно-політичного життя.

Кількість комітетів у парламентах світу часто не є сталою. Вони створюються у відповідності до наявних міністерств в уряді і соціально-політичної ситуації в державі. Їх кількість може змінюватися в скликання до скликання. Особовий склад комітетів зазвичай формується за домовленістю партійних лідерів.

В парламентських республіках можуть створюватись також спеціальні комітети, що мало впливають на поточну діяльність парламенту. Вони, як правило, створюються урядом для розгляду певних законопроектів і розпускаються після вирішення питання.

Фракції є другим важливим органом парламенту. Це особливі органи парламенту, які створюються партіями або окремими депутатами. Фракції здійснюють політичне керівництво діяльністю депутатів у парламенті. «Фракції є утвореним на певний законотворчий період об'єднанням депутатів-одномисльців, що вважають своїм завданням досягнення певних політичних цілей шляхом організованої підготовки; обстоювання їх у парламенті» (визначення із книги Гаральда Кречме «Фракції»).

В багатьох парламентах визначається кількісний склад фракцій. Так, за регламентом Бундестагу фракціями називаються «об'єднання щонайменше п'яти відсотків загальної кількості членів Бундестагу, що належать одній партії».

або таким партіям, які за своїми політичними напрямками не конкурують між собою у жодній із федеральних земель».

В Німеччині фракції мають право законодавчої ініціативи. Вони вносять на розгляд Бундестагу законопроекти і зміни до діючих законів.

Фракції у парламенті можуть об'єднуватись в парламентську (урядову) більшість. Фракції, які не входять до більшості, об'єднуються в офіційну опозицію.

Апарат у парламенті виконує важливі функції забезпечення діяльності депутатів і всіх парламентських структур. Він надає депутатам всю необхідну інформацію і готує інформаційні матеріали і документи для проведення законодавчої і контрольної діяльності, а також забезпечує поточну діяльність необхідними технічними засобами.

Адміністративний персонал парламентів веде фінансові справи, вирішує кадрові питання, забезпечує законодавців засобами зв'язку і транспортуванням.

Дослідницька служба парламентів забезпечує комітети і окремих депутатів необхідними матеріалами, інформаційними і аналітичними розробками, на підставі яких приймаються законотворчі рішення.

Контрольні служби у більшості країн призначаються парламентом, але у своїй діяльності вони є незалежними як від уряду, так і парламенту.

Інститут омбудсмена створено в останні роки у багатьох країнах. Він створюється парламентом і має повноваження слідкувати за дотриманням прав людини і громадянина. По суті він є незалежною державною структурою.

За усією багатоманітністю функцій парламенту головною і визначальною стороною його діяльності є законодавча діяльність. Законодавчий процес має основні стадії: внесення законопроекту; обговорення законопроекту (парламентські читання); прийняття закону; промульгація та опублікування закону.

Дати визначення наступних понять:

парламент, парламентаризм, парламенти з необмеженою компетенцією, парламенти з відносно обмеженою компетенцією, однопалатні (моно камерні) парламенти, двопалатні (бікамерні) парламенти, парламенти з абсолютно обмеженою компетенцією, консультативні парламенти, активні, реактивні, маргінальні, мінімальні парламенти; типи парламентів (типу арени, типу конгресу, змішаного типу, представницькі установи соціалістичного типу, консультативні ради) депутат, депутатський мандат, депутатський імунітет, депутатський індемнітет, депутатська фракція, лобізм, омбудсмен, інтерпеляція, промудьгація.

Тематика рефератів:

- * *Регламенти палат (США, ФРН).*
- * *Допоміжний апарат парламенту.*

Контрольні запитання та завдання

- ? Що таке парламент, яке місце в системі розподілу влади він займає? Чи може держава існувати без цього органу державної влади?
- ? Назвіть основні функції, що виконує парламент в сучасних державах? Чи залежать вони від форми державного правління?
- ? Від яких чинників залежить структура парламенту? Складіть порівняльну таблицю на підставі аналізу парламентів світу (не менше 30 країн) в якій відобразатимуться парламенти за структурою та формою державного (політико-територіального) устрою?

Держава	Форма державного устрою	Структура парламенту	Назва парламенту

- ? В чому полягає різниця між вільним та імперативним мандатом?
- ? Навіщо, на вашу думку, потрібно кілька читань при обговоренні законопроекту?

- ? Чим відрізняються терміни «законодавчий процес» та «законотворчий процес»?
- ? Назвіть основні стадії законодавчого процесу? Охарактеризуйте кожен з них.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 20, 21]

ТЕМА №5: «КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ»

План:

1. Загальна характеристика інституту глави держави. Місце роль глави держави в системі розподілу влади. Поняття та юридичні форми глави держави.
2. Монарх: правовий статус, системи спадкування престолу, повноваження.
3. Президент: правовий статус, порядок обрання, компетенція, заміщення, відповідальність.
4. Допоміжні органи при главі держави.

Методичні рекомендації

При підготовці до семінарського заняття присвяченого інституту глави держави слід мати на увазі, що інститут глави держави є невід'ємною складовою частиною механізму здійснення влади в усіх сучасних державах.

Главою держави прийнято вважати офіційну особу (орган), що займає зазвичай, формально найвище місце в ієрархії державних інститутів та здійснює верховне управління країни у внутрішньополітичному житті і у відносинах з іншими державами. Юридично санкціоновані виключення з цього правила зустрічаються вкрай рідко (наприклад, в законодавстві Ірану).

Інститут глави держави виник і сформувався у період становлення сучасної державності. Але його генеза пов'язана з феодальною державою і навіть з більш ранніми часами, коли монархи (правителі) не тільки виступали в ролі верховних носіїв влади, а по суті ототожнювались із самою державою.

Сучасна роль глави держави далека від такої. Його статус залежить від форми державного правління, прийнятій в тій чи іншій країні. Реальна роль глави держави у здійсненні влади багато в чому зумовлена й існуючим державним режимом.

В усіх розвинених демократичних державах здійснення державної влади засноване на принципі розподілу влади (законодавчої, виконавчої, судової). Місце, що займає глава держави в системі поділу влади, не завжди простежується досить чітко. Так, 1) в одних державах глава держави не належить до жодної з гілок влади (ФРН, Італія та ін.); 2) в інших державах він є одночасно і главою виконавчої влади (США, Мексика, Філіппіни та ін.); 3) діяльність держави пов'язана із здійсненням певних функцій законодавчої влади, зокрема, підписання законів (Великобританія, Індія та ін.); 4) глава держави також може виступати як арбітр щодо інших гілок влади та інститутів державної влади (Франція); 5) глава держави в деяких державах зосереджує у своїх руках як законодавчу, так і виконавчу і судову владу (Саудівська Аравія, Оман та інші абсолютні монархії).

Питання про правовий статус глави держави вирішується в кожному конкретному випадку залежно від особливостей конституційного ладу, урегульованості положення глави держави чинною Конституцією, національним законодавством та практикою функціонування державних інститутів.

Конституційно-правова доктрина багатьох державах розглядає інститут держави в якості гаранта національної єдності, що забезпечує одночасно наступність та стабільність державної влади, взаємодію різних її гілок. В цих умовах асоціювання глави держави з будь-якою з гілок влади може порушити баланс державної влади, а отже, викривити застосування самого принципу розподілу влади.

На сьогоднішній день існує кілька форм існування інституту глави держави, а саме:

1. Одноособовий монарх, що успадкував престол (Великобританія, Японія, Іспанія, Бельгія, Нідерланди, Мароко);
2. Одноособовий монарх, призначений своєю сім'єю – правлячою династією (Саудовська Аравія);
3. Одноособовий монарх федеративної держави, обраний на визначений період монархами суб'єктів федерації (Малайзія, Об'єднані Арабські Емірати);
4. Одноособовий президент, обраний народом, парламентом чи представницької колегії на встановлений строк (США, Німеччина, Італія, Індія, Китай);
5. Колегіальний орган, обраний парламентом на встановлений строк; при цьому окремі повноваженні глави держави, що неможливо здійснювати колегіально, як, наприклад, приймання вірчих грамот зарубіжних дипломатичних представників, передаються голові колегіального органу (Куба);
6. Глава уряду, що здійснює також функції глави держави (у землях Німеччини);
7. Генерал-губернатор – представник британського монарха в державах, що мають статус британського домініону і які визнають главою держави британського монарха (Канада, Австралія, Нова Зеландія, Барбадос)
8. Одноособовий чи колегіальний глава держави, що узурпував владу в державі зазвичай без встановлення строку.

Переходячи до розгляду питання про правовий статус монарха слід зазначити, що монарх (король, султан) є главою держави і одночасно главою виконавчої влади, проте реально повнота влади йому належить тільки за умови абсолютної монархії в державі.

Головною відмінністю монарха від інших посадових осіб в державі полягає в тому, що його посада належить йому за правом народження. Він спадкує її і займає цю посаду зазвичай по життєво. Порядок престолонаслідування визначається конституціями. На сьогоднішній день існує кілька систем престолонаслідування:

- 1) салічна система, яка зводиться до того, що наслідування престолу здійснюється тільки по чоловічій лінії. Жінки з кола спадкоємців престолу виключаються повністю (Японія, Бельгія, Норвегія);
- 2) кастильська система не виключає жінок, але дає перевагу чоловікам – молодший брат виключає старшу сестру (Великобританія, Іспанія, Нідерланди);
- 3) австрійська система не виключає жінок, але дає чоловікам і чоловічим лініям перевагу: жінки успадковують престол тільки тоді, коли немає нащадків по чоловічій лінії (таку систему ввели в Росії за царя Павла I у 1797 р., після чого, як відомо, жінок на російському престолі не було) Вважається, що ця система існувала в минулому, адже за останні сто років жінки за даною системою пост монарха не займали).
- 4) шведська система, за якої жінки успадковують престол на рівних правах з чоловіками. Прикладом може слугувати положення шведського Акта про престолонаслідування від 1810 р. у редакції 1979 р., що є складовою частиною конституції цієї країни. Так, §1 вказаного Акта проголошує, що «право успадкування шведського престолу після короля Карла XIV Іогана належить нащадкам чоловічої і жіночої статі від потомків коронпринца Іогана Баптиста Юлія по праву нисхідної лінії короля Карла XVI Густава. Старші брат і сестра і нащадки старших брата і сестри мають перевагу перед молодшим братом і сестрою і нащадками молодших брата і сестри» .
- 5) мусульманська система, коли трон успадковує по суті не визначена особа, а «шляхетна» правляча сім'я (частина династії), котра вже сама вирішує, хто саме з найближчих родичів покійного короля (не обов'язково син) сяде на звільнений трон (Катар, Кувейт, Саудівська Аравія та ін.). Ця ж сім'я за участю вищих священнослужителів і мусульманських учених (улемів) може усунути короля і поставити на його місце іншого члена сім'ї (так було, наприклад, у Саудівській Аравії внаслідок звинувачення короля в недостатній добродійності);

б) племінна система, коли король розглядається як головний вождь племені, а його спадкоємця визначає племінна рада, що складається із численних синів покійного. В Свазіленді це робить племінна рада лікоко на чолі з королевою-матір'ю, що свідчить про архаїзм матріархату. Останній раз у цій державі обирали короля у 1982 р. із числа більш ніж 150 синів покійного від його 70 дружин.

Певні особливості має порядок престолонаслідування в арабських державах. Здебільшого спадкоємцем призначається старший син правлячого монарха. Проте не скрізь саме так. У Кувейті може бути спадкоємцем престолу будь-який син монарха, в Катарі – будь-хто із родичів. Інколи для престолонаслідування, визначеного королівською сім'єю, потрібна ще й згода парламенту. В деяких країнах у випадку вакантності престолу і відсутності законного спадкоємця вирішення питання про наступника монарха передається виключно на розгляд парламенту. Так, у Бельгії за відсутності чоловіків-потомків у короля по його смерті або у випадку зречення новий король обирається парламентом більшістю у дві третини голосів членів обох палат.

Іспанська конституція передбачає участь Генеральних Кортесів у виборі форми наслідування, яка б найкращим чином відповідала інтересам Іспанії у випадку, коли всі гілки династії, що мають право на успадкування корони, прийдуть до занепаду.

Після вирішення питання з успадкуванням престолу передбачається особливий обряд коронації. Цей урочистий акт відбувається в головному соборі країни, обов'язково в присутності вищих духовних ієрархів, вищих посадових осіб, парламентарів, приближених до монарха, дворянства (якщо в державі зберігаються дворянські титули). В країнах подібний обряд (у тому числі й для племінних монархів окремих частин держави, наприклад, в Уганді, яка в цілому має республіканську форму правління) здійснюється в присутності вождів племен. Під час коронації першосвященик держави благословляє монарха на царювання, одягаючи йому корону і вручаючи інші відзнаки монаршої гідності

– державу, скіпетр, мантию, діадему та ін. Коронація, таким чином, вінчає вступ монарха на престол.

У випадку вакантності престолу, коли монарх є неповнолітнім, або не досяг віку, встановленого конституцією, коли він серйозно хворий або взагалі впродовж тривалого часу був відсутній, встановлюється регентство, тобто правління за монарха здійснюється або одноосібним регентом, або колегією регентів – регентською радою. Якщо монархом стає жінка, її чоловік не стає королем, він є лише її чоловіком і має найвищий дворянський титул.

Монарх має право на особливий титул – короля, імператора, шаха, султана, фараона, еміра, великого герцога та ін. та державні регалії (символи державної влади) – трон, корону, скіпетр та ін.

Одним з особових прав монарха є право на державне утримання за рахунок цивільного листа. Цивільний лист – це особлива стаття у державному бюджеті, де визначені кошти на утримання монарха, а також, зазвичай, його найближчих родичів та двору. Двір – це особи, що зайняті обслуговуванням його самого та сім'ї. Кошти на утримання особистого двору монарха складаються із прибутків від його особистого майна і асигнувань із державного бюджету, які він одержує по цивільному листу, що встановлюється парламентом. (в Японії тільки за наглядом імператорського протоколу слідкує управління імператорського двору зі штатом у 1130 чоловік і річним бюджетом 11 млн. і ін.). Англійська королева Єлизавета II є однією з найбагатших жінок світу. Щорічно вона одержує згідно з цивільним листом 7 млн. 285 тис. доларів. Загалом її багатства оцінюються у 8 млрд. 480 млн. доларів.

Існують випадки, коли одна і та ж особа є монархічним главою кількох держав. Правознавці подібне явище іменують особистою унією, яка, до речі, має досить глибоке коріння. Так, у 1385 р. Польща і Литва заключили Кревську унію, за якою Великий Литовський князь Ягайло став і польським королем.

Особиста унія – політичне об'єднання двох або більше самостійних держав в союз з одним главою, який стає, таким чином, головою кожної держави-члена союзу. Голова спілки наділяється лише тими повноваженнями,

які строго відповідають (за рідкісними винятками) повноважень глав окремих держав. Такий тип союзу не слід плутати з федерацією, яка на міжнародному рівні є єдиною державою. Країни, що входять в особисту унію, формально є повністю незалежними один від одного; теоретично одна держава унії може навіть оголосити війну іншій, якщо відповідними повноваженнями володіє невідконтрольний монарху орган (наприклад, парламент).

В наш час своєрідним прикладом особистої унії може слугувати той факт, що Королева Великобританії вважається одночасно главою держави в ряді країн, що раніше були британськими колоніями і зберігають статус так званого домініону. Сьогодні це 17 держав Співдружності націй які вважають главою своєї держави королеву Великобританії до яких входять Канада, Австралія, Нова Зеландія.

Наступне питання стосується статусу президента як глави держави. Президент є главою держави в країнах із республіканською формою правління. Він є носієм верховної державної влади і вищим представником держави у її відносинах із іншими країнами. На відміну від монарха глава держави – президент – обирається. Порядок обрання президента залежить від форми державного правління.

Існують дві основні форми президентури: 1) одноособова (президент) та 2) колегіальна (Президентська рада).

Для обрання на посаду президента до кандидата висуваються наступні умови: громадянство, наявність повних громадянських та політичних прав, досягнення певного віку (зазвичай 35 років, але в Нікарагуа – 25, в Болгарії – 40, в КНР – 45, в Італії – 50). Іноді встановлюється граничний вік (наприклад в Намбії – не старше 65 років). Строк проживання в країні (Болгарія – 5 років, України – 10 років, США – 14 років). Також іноді висуваються освітні, мовні та інші цензи.

Існують різні способи обрання президента:

- 1) Голосування в парламенті (Греція, Ізраїль, Чехія, Угорщина, В'єтнам, Турція, Албанія, Італія та ін.)

- 2) Голосування вибірників. Виборці голосують за вибірників, а останні, не збираючись разом, обирають президента з числа кандидатів, що висунуті партіями (Аргентина, США);
- 3) Обрання спеціальною виборчою колегією (Німеччина, Італія, Індія);
- 4) Безпосередньо виборцями (Мексика, Франція).

Термін повноважень президента зазвичай складає 4–5 років, рідше зустрічається 6-річний (Мексика, Росія) чи 7-річний (Італія, Франція), до речі у Швейцарії – 1 рік. Переобрання президента на наступний термін в багатьох країнах не обмежується, проте в Німеччині, США одна й та сама особа може бути обраною в президентами не більше ніж два строки поспіль.

В переважній більшості випадків президентами обирались чоловіки, але останнім часом пост президента займали в тому числі й жінки, наприклад в Ірландії Мері Робінсон (1990-1997), Мері Макеліс (1997-2004); Шрі-ланка Чандрика Бандаранаїке Кумаратунга (1994-2005); Латвія Вайра Вике-Фрейберга (1999-2007), Швейцарія (2010, 2011, 2012), Литва (2009), Індія (2007-2012) на сьогоднішній день жінок-президентів має Бразилія (з 2011 р.), Косово (з 2011 р.) та ін.

Урочистий вступ президента на посаду має назву інавгурація, до нього входять також складання присяги.

Посада президента стає вакантною після закінчення строку повноважень особи, що її займала. Але іноді виникають й інші обставини, які призводять до дострокової вакантності цієї посади. Це смерть, недієздатність або добровільна відставка, а також усунення з посади з наслідками притягнення до відповідальності у порядку імпічменту та інших подібних процедур.

Конституції країн світу по-різному визначають порядок заміщення посади президента, що стала вакантною достроково. У США прямим конституційним спадкоємцем є віце-президент, який займає посаду до кінця встановленого строку повноважень. У Мексиці та інших президентських республіках цю посаду займає обраний парламентом тимчасовий президент. У парламентарних та змішаних республіках передбачається тимчасове заміщення

посади президента лише до нових виборів, які мають відбутись у найближчий, визначений основними законами час.

При підготовці до цього питання необхідно також окрему увагу приділити сфері компетенції глави держави (монарха, президента).

Окремо виділяється питання про допоміжні органи при главі держави. Виникнення таких органів та установ спостерігається останнім часом, сьогодні без них важко собі уявити функціонування глави держави. В різних країнах світу ці органи мають різну назву – Виконавче управління Президента (США); Апарат Президента республіки («Будинок Президента») (Франція). В монархіях ці допоміжні органи мають статус міністерства двору.

Допоміжний апарат дозволяє главі держави отримувати альтернативну офіційним каналам інформацію, забезпечувати необхідне, можливо неформальну, взаємодію з конституційними органами влади, силовими закладами та ін.

Тематика рефератів:

- * *Юридичний та фактичний стан монарху Великобританії.*
- * *Інститут контрасигнатури у зарубіжній теорії та практиці.*
- * *Форми резидентури.*
- * *Загальні та специфічні риси законодавчих повноважень глави держави у парламентарній монархії (Великобританія), парламентарній республіці (Італія), президентській республіці (США).*

Дати визначення наступних понять:

Президент, монарх, республіка, монархія, цивільний лист, федеральна інтервенція, регентство, система спадкування престолу, президентура, президенціоналізм, контрасигнатура, імпаундмент, інаугурація, виконавчий привілей, абдикація, особова унія, спляча прерогатива, послання президента парламенту, концепція президента-арбітра, імпичмент, абсолютне вето, відносне вето, відкладальне вето, вибіркоче вето, кишенькове вето.

Контрольні запитання та завдання

- ? Як співвідноситься за різних форм правління глава держави та глава виконавчої влади?
- ? Які функції та повноваження є специфічними для глави держави?
Складність порівняльну таблицю компетенції монарха та президента.

Компетенція	Монарх	Президент
В сфері нормотворчої діяльності	1. – 2. –	1. – 2. –

- ? В чому полягає схожість та відмінність статусів монарха та президента за парламентарних форм правління?
- ? Місце та роль глави держави в теорії розподілу влади?
- ? Спробуйте самостійно на підставі отриманих знань визначити та навести приклад до кожної з восьми форм існування інституту глави держави.
- ? Які види відповідальності має глава держави? Чи є відмінності у підставах та видах відповідальності монарха та президента?

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 20]

ТЕМА №6: «УРЯДИ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ»

План

1. Місце уряду в системі вищих органів влади. Поняття, склад та призначення уряду.
2. Порядок формування урядів. Види урядів: однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд.

3. Компетенція урядів, урядова правотворчість, регламентарні акти. Співвідношення регламенту та закону. Делеговане законодавство: суть, види, засоби контролю над ним.
4. Структура та організація урядів. Глава уряду: правове положення, призначення, роль. Міністерства та відомства. Урядові комітети та інші допоміжні органи. Консультативні органи при центральних відомствах.
5. Конституційно-правова, політична, кримінальна, цивільно-правова, дисциплінарна відповідальність урядів зарубіжних країн.

Методичні рекомендації

Готуючись до семінарського заняття присвяченого конституційно-правовому статусу урядів, слід звернути увагу на те, що уряд та його апарат є найважливішою складовою та центральною ланкою усього державного механізму. Уряд – це колегіальний виконавчої влади загальної компетенції, що здійснює управління всією країною. На відміну від органів законодавчої влади воно не створює закони, а виконує їх. Виконавча влада відрізняється від законодавчої тим, що її органи, передусім уряд, забезпечують повсякденну життєдіяльність суспільства, їх діяльність пов'язана із щоденним задоволенням матеріальних і духовних потреб людей.

Виконавча влада є найсильнішою у будь-якій державі з огляду на наявність у її розпорядженні матеріальних, фінансових, інформаційних і силових ресурсів. Роль уряду та інших органів виконавчої влади в державі значною мірою залежить від форми державного правління, форми державного (політико-територіального) устрою, розкладу партійно-політичних сил у суспільстві і передусім у парламенті, взаємовідносини уряду з іншими вищими органами державної влади і нерідко суттєво відрізняється від конституційних приписів.

На сьогоднішній вчені день виділяють чотири форми органів виконавчої влади:

- 1) в країнах із впливом англосаксонської системи права (Великобританія, Індія тощо) розрізняють уряд і кабінет.
- 2) В країнах континентального права (Франція, франкомовні країни Африки) розрізняють раду міністрів і раду кабінету
- 3) В країнах тоталітарного соціалізму, в постсоціалістичних державах середині уряду створюється президіям чи бюро уряду.
- 4) В деяких випадках у складі уряду створюються міжвідомчі комітети чи комісії

В різних країнах уряд може мати різні назви, але у більшості країн – це рада міністрів, кабінет міністрів, державна рада, федеральна рада чи уряд. В президентських республіках (США, Бразилія, Мексика) та дуалістичних монархіях уряду як колегіального органу не існує, чи виконавча влада безпосередньо належить главі держави, за дорученням якого адміністрація як дорадчий орган здійснює управління країною.

Уряд відіграє важливу роль у розробленні та формулюванні основних цілей політики держави, визначенні шляхів і засобів їх досягнення та здійснення.

Переходячи до питання про формування урядів, слід зазначити, що спосіб формування залежить від форми правління і може бути парламентським і позапарламентським.

Парламентська модель передбачає утворення уряду на базі підсумків парламентських виборів (у двопалатному парламенті виборів до нижньої палати). Це є характерним для парламентарних республік і монархій та багатьох змішаних республік. Після кожних виборів уряд формується спочатку, навіть якщо у влади збереглась та сама партія, але вибори нового президента не тягнуть створення нового уряду. Хоча в деяких країнах глава держави призначає главу уряду, але відносно якого є підстави вважати, що він і очолюваний ним уряд будуть користуватись довірою більшості парламенту чи його нижньої палати.

Позапарламентська модель формування центральної виконавчої влади є характерною для президентських республік і дуалістичних монархій, а також деяких змішаних республік. У змішаних республіках розрізняють формально позапарламентську модель, яка насправді є парламентською, оскільки потребує довіри парламенту (нижньої палати) (Франція), та реально позапарламентську, за якої центральна виконавча влада довіри парламенту не потребує і формується незалежно від нього.

Особливу увагу слід приділити видам урядів (з партійної точки зору). Сучасні науковці пропонують виділяти наступні види урядів: однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд.

Однопартійний уряд існує в тих парламентарних державах де будь-яка партія має абсолютну більшість в однопалатному парламенті чи його нижній палаті (Великобританія, Канада, Австралія тощо).

Коаліційний уряд формується у випадку якщо у парламентарній монархії чи парламентарній республіці в парламенті немає більшості від будь-якої партії тоді на підставі угоди між лідерами кількох партій формується коаліційний уряд (Італія, Нідерланди, Данія, Фінляндія). У кризові моменти, особливо в умовах війни, може бути сформований коаліційний уряд особливого роду – уряд національної єдності з широким представництвом різних партій, що приймають на себе відповідальність за управління державою. У тому випадку коли в парламенті є одна-дві великі партії, що не мають, проте, ні окремо ні спільно більшості у ньому, а також представники багатьох дрібних партій, може бути створений уряд парламентської меншості.

Якщо в парламентарній республіці чи парламентарній монархії не вдається сформувати уряд на коаліційній основі, створюється службовий (діловий, чиновницький) уряд зі спеціалістів. Вони можуть бути безпартійними, можуть належати до партій, але в їх діяльності не повинна враховуватись партійна приналежність. Такий уряд зазвичай має тимчасовий характер і існує

до нових виборів до парламенту, коли можна може бути сформувати уряд на партійній основі.

Безпартійний уряд існує завжди в країнах, де усі політичні партії заборонені чи політичний розвиток ще не призвів до створення партій. На сьогоднішній день безпартійні уряди, що складаються переважно з родичів монарха, діють в Саудівській Аравії, Бутані, Бахреїні, Катарі, Кувейті, ОАЕ.

В результаті воєнних та революційних переворотів нерідко створюється тимчасовий уряд. Він утворюється позапарламентським способом і не на підставі конституційних норм. Тимчасовий уряд може бути як партійним так і безпартійним.

Переходячи до розгляду питання про компетенцію урядів слід звернути увагу на той факт, що в більшості конституцій компетенція уряду окреслена загальним чином. Це дає підстави вважати, що компетенція уряду, що здійснює поточне управління країною, охоплює будь-які питання державного життя, оскільки вони не віднесені до відання інших державних органів. В парламентських республіках і монархіях уряд здійснює повноваження, що за конституцією належать главі держави, хоча інколи визначаються і деякі особливі повноваження уряду – зазвичай з приватних питань. В тих президентських республіках, де уряду як колегіального органу не існує, його повноваження здійснює глава держави, а міністри, складаючи його кабінет, діють за вказівкою глави держави, допомагаючи йому здійснювати свої повноваження (Бразилія, США та ін.). Така сама система склалась і в тих президентських республіках, де є ради міністрів (Перу), хоча в даному випадку інколи передбачається і певні власні повноваження уряду.

Рішення, що приймає уряд чи від його імені глава виконавчої влади чи комітет кабінету можуть значно різнитись за юридичною природою. Отже, уряд видає підзаконні акти – нормативні та ненормативні (укази, ордонанси, декрети, розпорядження тощо). В ієрархії вони займають нижче місце порівняно з актами глави держави. Проте, найбільш значні рішення, що породжують відповідні правові наслідки і юридичну відповідальність за їх

невиконання, видаються у формі правових нормативних актів. Подібні акти виконавчої влади можуть мати різні найменування в різних країнах. В США – це виконавчі накази президента, у Великобританії – накази королеви у раді, у Франції – ордонанси і декрети тощо. Усі вони мають узагальнену назву «регламентарні акти» уряду, що підкреслює той факт, що ними регламентуються і врегульовуються найважливіші сфери суспільних відносин, організації та здійснення державного управління.

Як вже зазначалось у відповідності до «класичної конституційної доктрини, акти виконавчої влади кваліфікуються як підзаконні, що приймаються на підставі закону і задля виконання закону. Сучасні доктрина і практика дедалі відходять від цієї концепції. В результаті врегулювання суспільних відносин актами виконавчої влади стає в деяких країнах загальною нормою, а застосування закону – виключенням. Оскільки уряди активно втручаються в діяльність органів законодавчої влади і мають, здебільшого широкі можливості спрямовувати і контролювати законодавчий процес. Водночас вони й самі займаються правотворчістю.

В англо-саксонських і континентальних системах права прийнято різні підходи до урядової правотворчості. Зокрема, по-різному сприймається поняття так званого делегованого законодавства. На континенті Європи до актів делегованого законодавства віднесені лише ті, що мають силу закону. Саме ж парламентське делегування нерідко здійснюється на основі конституційних положень, хоча досить поширеною є фактична передача законодавчих повноважень уряду.

Так, у Франції закон не може втручатись у сфери, резервовані за регламентарними актами уряду, але останні, особливо з огляду делегування законодавчих повноважень, можуть підміняти та змінювати закон. Акти делегованого законодавства приймаються у Франції в Раді міністрів за отримання попереднього висновку Державної ради. Вони мають назву ордонансів і підписуються главою держави, прем'єр-міністром та зацікавленими міністрами. В Італії уряд також може за власним правом

видавати різні регламентарні акти. До того ж за конституцією йому надані повноваження приймати так звані декрети-закони, що відміняють законодавчі акти або їх окремі положення. Декрети-закони видаються урядом у випадках особливої необхідності і терміновості і мають силу закону.

Слід також звернути увагу на те, що акти виконавчої влади мають загальнообов'язковий характер, вони діють на території країни і утворюють досить важливу частину національного права.

Наступне питання стосується структури та організації урядів. Міністерства і відомства є галузевими органами виконавчої влади, що мають спеціальну компетенцію в окремих сферах державного управління. В різних країнах існують різні за профілем міністерства (іноді це навіть міністерства у справах племінних вождів та звичаїв), але зазвичай, це міністерство оборони, закордонних справ, праці, фінансів, сільського господарства, охорони здоров'я, освіти тощо.

Поряд із міністерствами існують також відомства (комітети, управління, департаменти, секретаріати,). Номенклатура відомств є різноманітною і залежить від національних традицій слово застосування. Відомства можуть бути: 1) урядовими (коли їх керівники входять до складу уряду) та 2) неурядовими (коли керівники яких до складу уряду не входять). Серед неурядових можуть бути відомства, що не знаходяться у підпорядкуванні жодного органу в тому числі і уряду.

Останнім часом спостерігається тенденція створювати при уряді особливий апарат, що здійснює управління його справами. Керівник цього апарату – досить впливова особа і зазвичай набуває статусу міністра. Так, у Великобританії зростає значення таких структур, як особистий секретаріат Прем'єр-міністра та секретаріат Кабінету. У Франції при Прем'єр-міністрі діють цивільний та воєнний кабінети. В Німеччині очолюване міністром Відомство Федерального канцлера розробляє рекомендації для глави уряду за усіма напрямками політики та ін.

При підготовці до цього питання слід особливу увагу приділити статусу глави уряду. Цей інститут окремо можна розглядати тільки за парламентарної та змішаної формах правління, адже в президентських республіках такий інститут зазвичай відсутній (його функції виконує глава держави). Варто зазначити, що склад уряду визначається його главою, а участь парламенту і глави держави в цьому процесі багато в чому має формальний характер. Вибір же прем'єр-міністра зумовлений не тільки його особистими уподобаннями, а й, насамперед, загальними політичними чинниками: розстановкою сил у парламенті і в партії, яку він репрезентує тощо.

Назва глави уряду є різноманітними, проте в більшості країн він має назву «прем'єр-міністр», тобто перший міністр (фр. *premier* – перший) (Великобританія, Франція, Японія, Канада, Україна, Бельгія, Данія, Швеція, Армєнія та ін.). Іноді глава уряду має назву «голова ради міністрів» – в Італії, чи голова уряду – Іспанія, Чехія. В деяких країнах главу уряду називають міністром-головою (Болгарія), в німецьких землях – «міністром-президентом». Зустрічаються і специфічні найменування, як, наприклад, Федеральний канцлер в Німеччині та Австрії.

Слід звернути увагу, що до органів галузевого управління також додаються ще й армія, поліція, в'язниця та ін.

Окремо слід розглядати питання про відповідальність уряду та його членів і залежить вона від того чи здійснені ними правопорушення при виконанні службових обов'язків чи у якості приватних осіб. В останньому випадку в деяких країнах вони відповідають на тих самих умовах як і звичайні громадяни, але в деяких країнах передбачений міністерський імунітет: міністр передається до суду за постановою парламенту, і засуджує його особливий суд.

Необхідно також розрізняти відповідальність уряду: 1) політичну; 2) кримінальну; 3) цивільну; 4) дисциплінарну.

Політична відповідальність уряду настає здійснюваний ним політичний курс та управлінську діяльність. Існує кілька видів політичної відповідальності: 1) перед парламентом (застосовується шляхом висловлення парламентом

вотому недовіри чи резолюції осуду уряду). У відповідності до класичної конституційної доктрини, міністри несуть: 1) колективну (солідарну) відповідальність за політику і рішення уряду та індивідуальну та 2) індивідуальну відповідальність – за справи очолюваного ним департаменту перед парламентом; 2) перед президентом (главою держави) (виявляється в усуненні (відставці) міністра президентом); 3) перед прем'єр-міністром (вимога висловлена прем'єр-міністром до міністра про необхідність подання у відставку у випадку розбіжностей з принципових питань).

Кримінальна відповідальність міністрів настає за злочини здійснені ними при виконанні службових обов'язків (хабарництво, несплата податків тощо).

Цивільна відповідальність виявляється у позовах уряду та міністрів за завданий фізичним та юридичним особам шкоди у випадку порушення законів при виконанні службових обов'язків.

Дисциплінарна відповідальність є індивідуальною. Вона виявляється у стягненнях, що накладаються на міністрів президентом чи прем'єр-міністром за неналежне виконання своїх обов'язків.

Література: [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 11, 12, 13, 14, 20]

Тематика рефератів:

- ★ *Конституційно – правовий статус членів уряду у Великобританії, Японії: імунітети, привілеї, класні чини.*

Дати визначення наступних понять:

Уряд, виконавча влада, однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд, «тіньовий кабінет», парламентський спосіб формування уряду, позапарламентський спосіб формування уряду, міністерство, відомство,

ордронанс, декрет, регламентарні акти уряду, делеговане законодавство, міністерський імунітет, вотум недовіри, резолюція осуду, інвеститура

Контрольні запитання та завдання

- ? Надайте визначення терміну «уряд»? Яке місце та роль займає уряд в системі вищих органів державної влади?
- ? Що розуміється під поняттям «уряд» у Сполучених Штатах Америки та інших президентських республіках?
- ? Що розуміється під поняттям кабінет? Які значення та різновиди цього терміну відомі на сьогоднішній день?
- ? Назвіть сфери компетенції уряду в світовій практиці?
- ? В чому полягає імунітет членів уряду?
- ? Порівняйте статус глави уряду в Україні та інших країнах? Результати слід викласти у формі порівняльної таблиці.

СХЕМАТИЧНИЙ МАТЕРІАЛ ДОВИВЧЕННЯ КУРСУ
Схема №1: «Конституційне право як галузь права: поняття, предмет, метод»

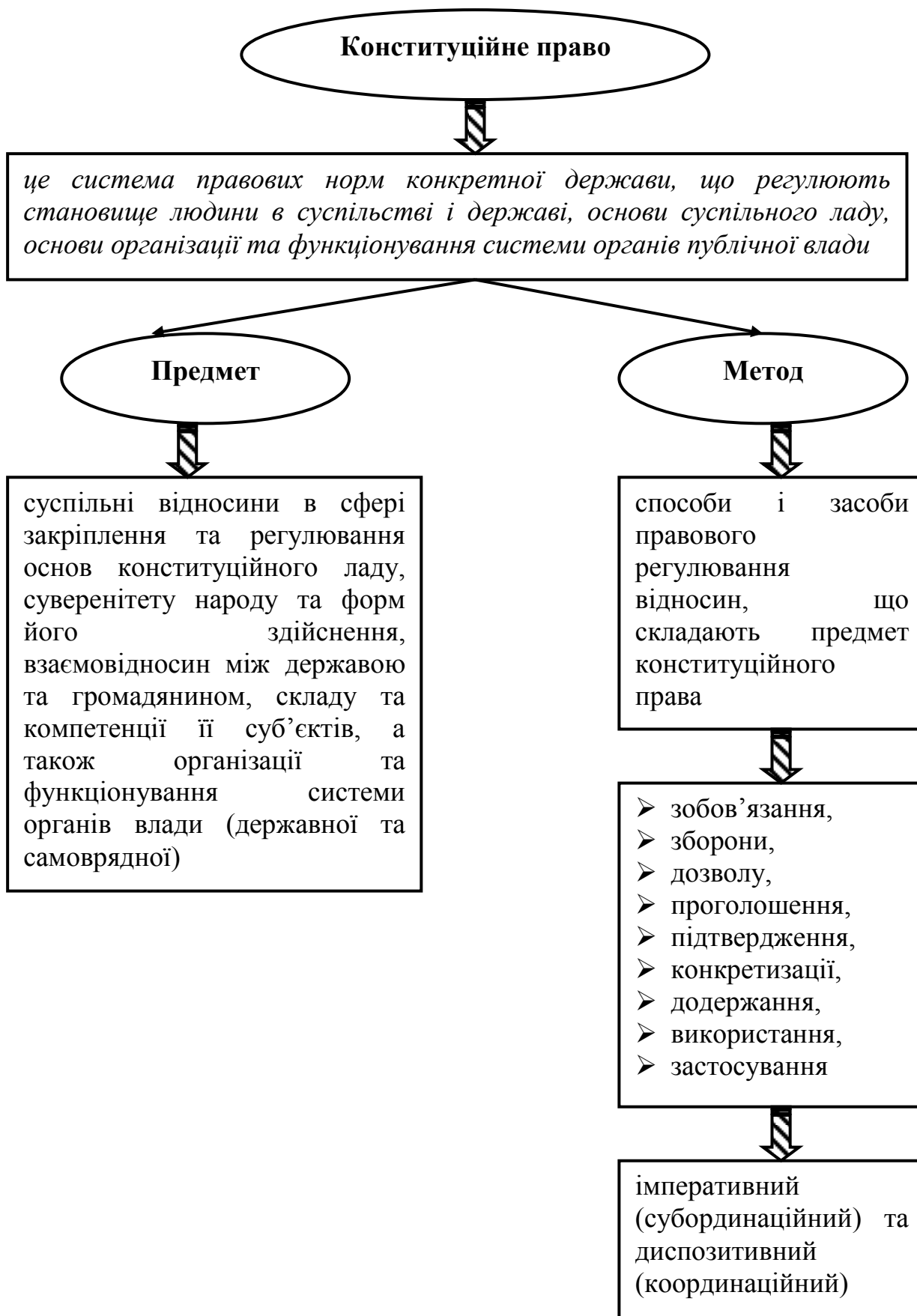

Схема №2 «Джерела конституційного права»

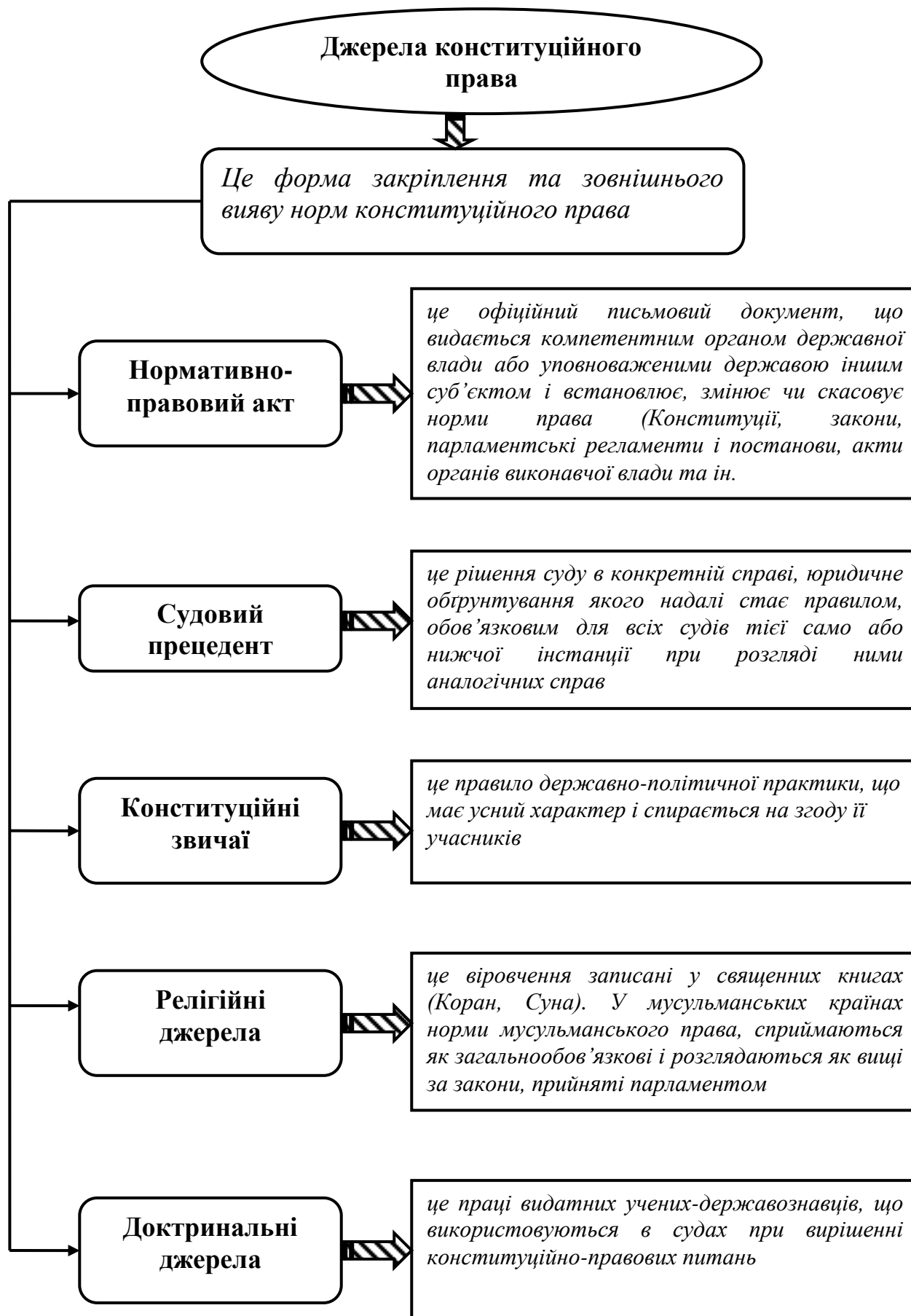

Схема №3 «Критерії класифікації та види конституцій»

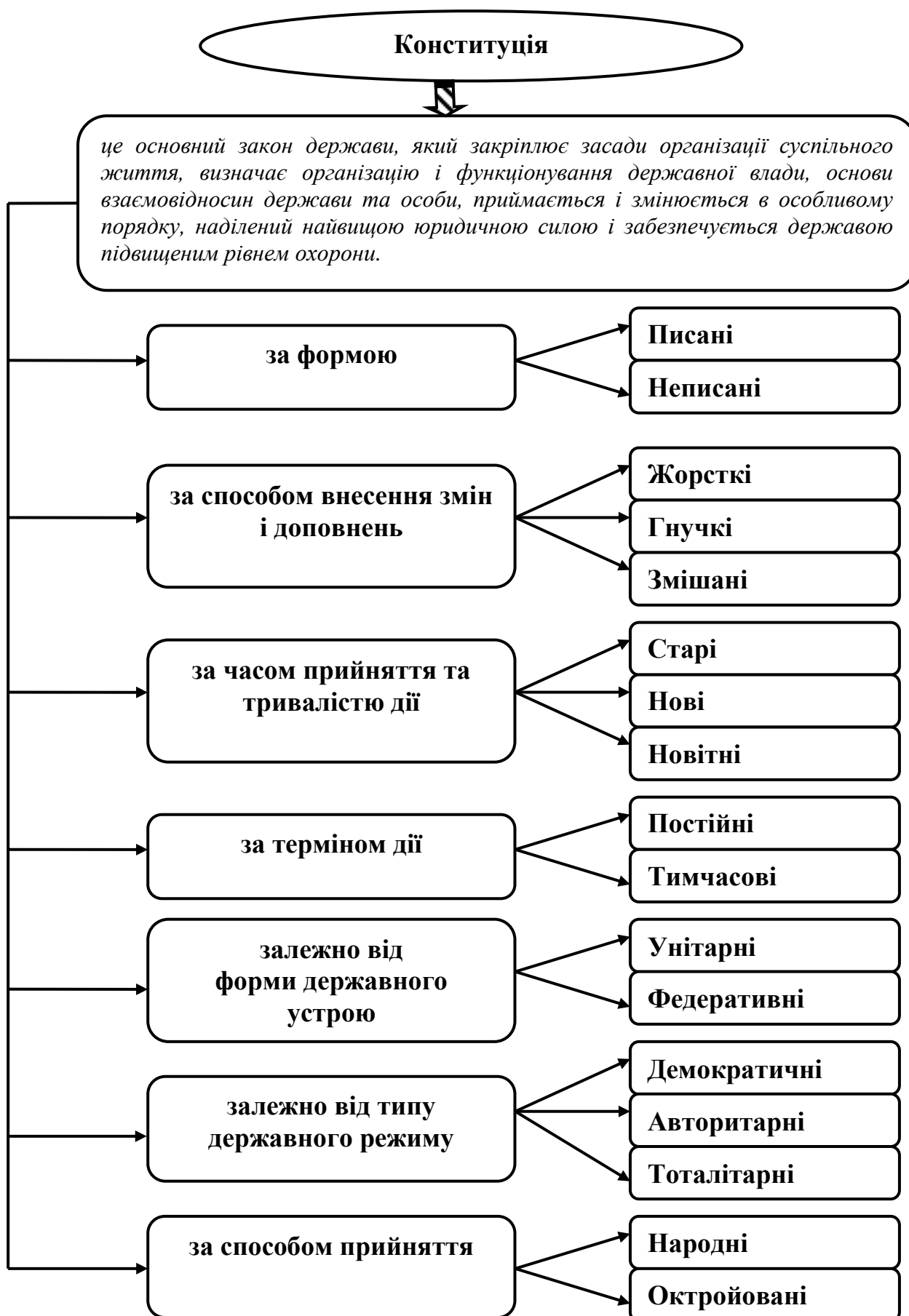

Схема №4. «Форма держави»

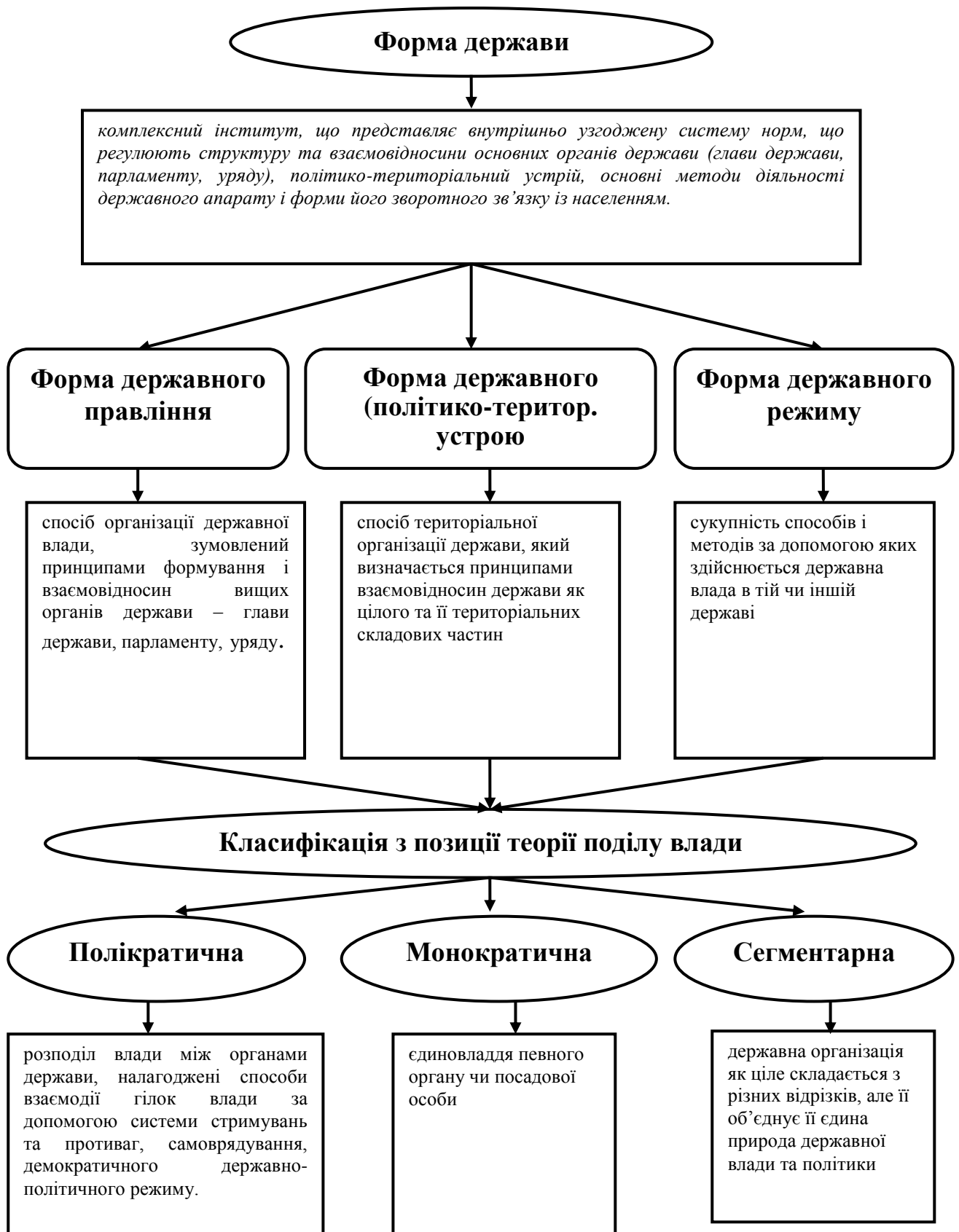

Схема №5. «Форма державного правління»

Схема №6. «Форма державного (політико-територіального) устрою»

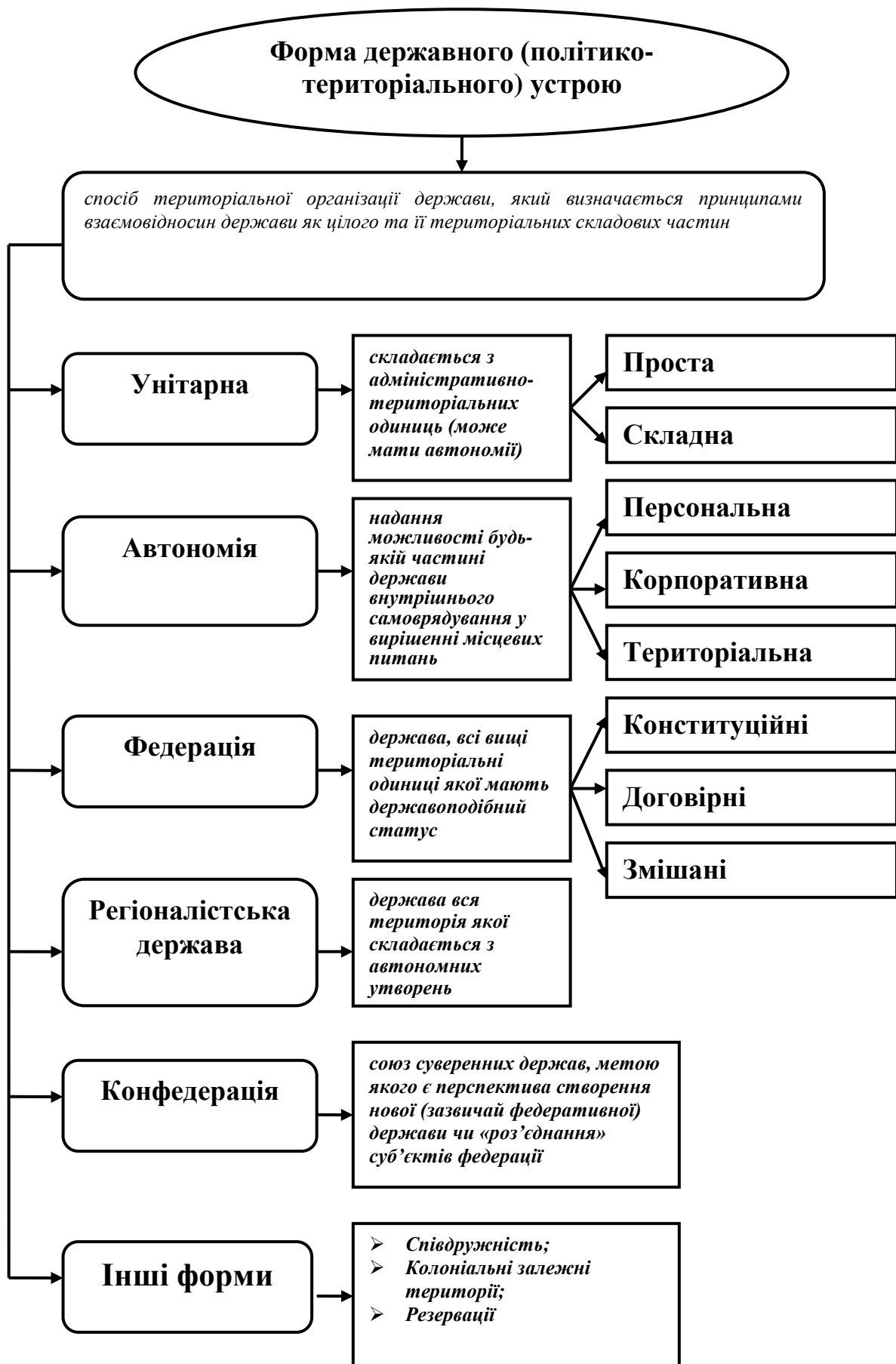

Схема №7. «Державний режим»

Схема №8. «Класифікація парламентів»

Схема №9. «Глава держави: поняття, види»

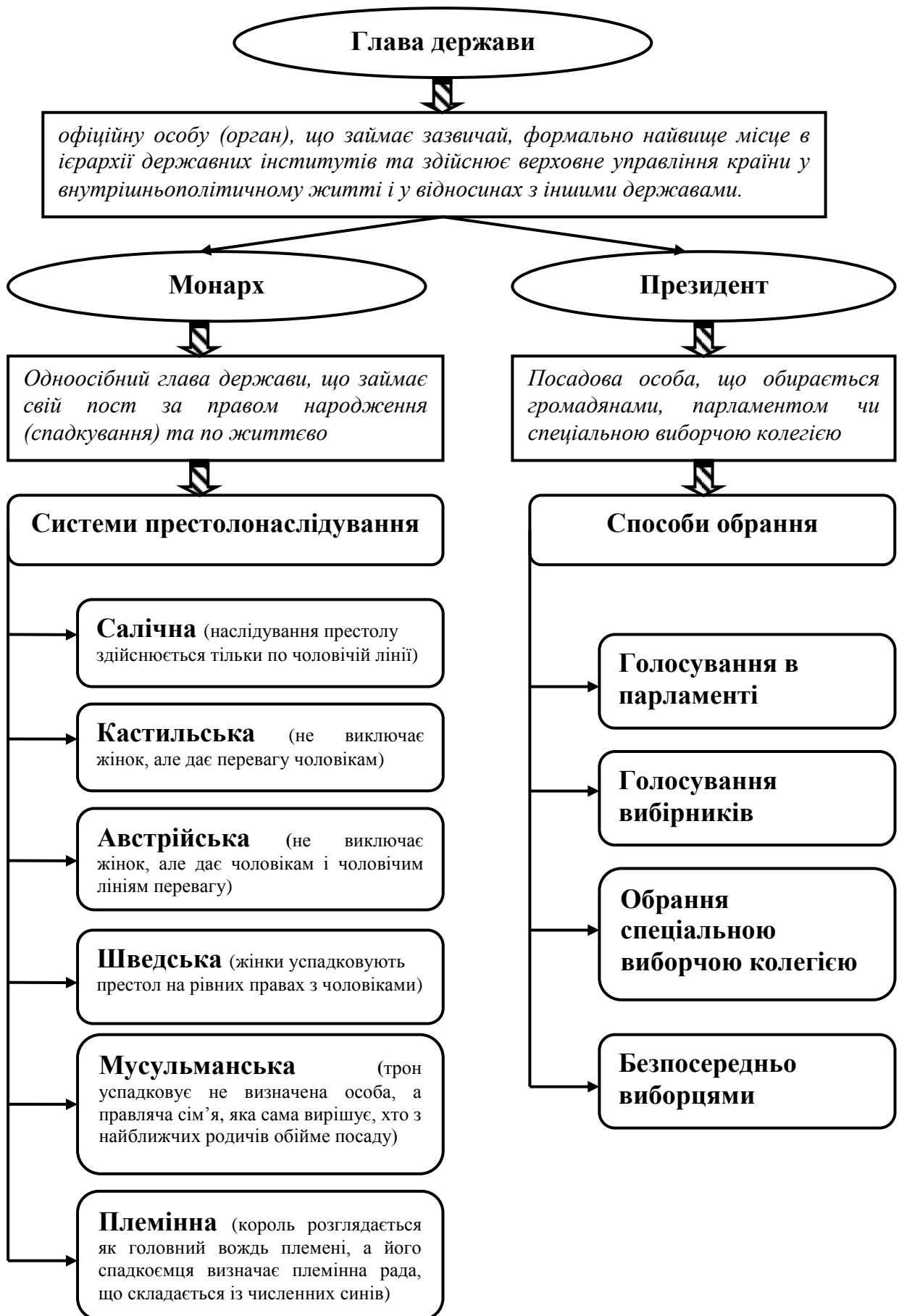
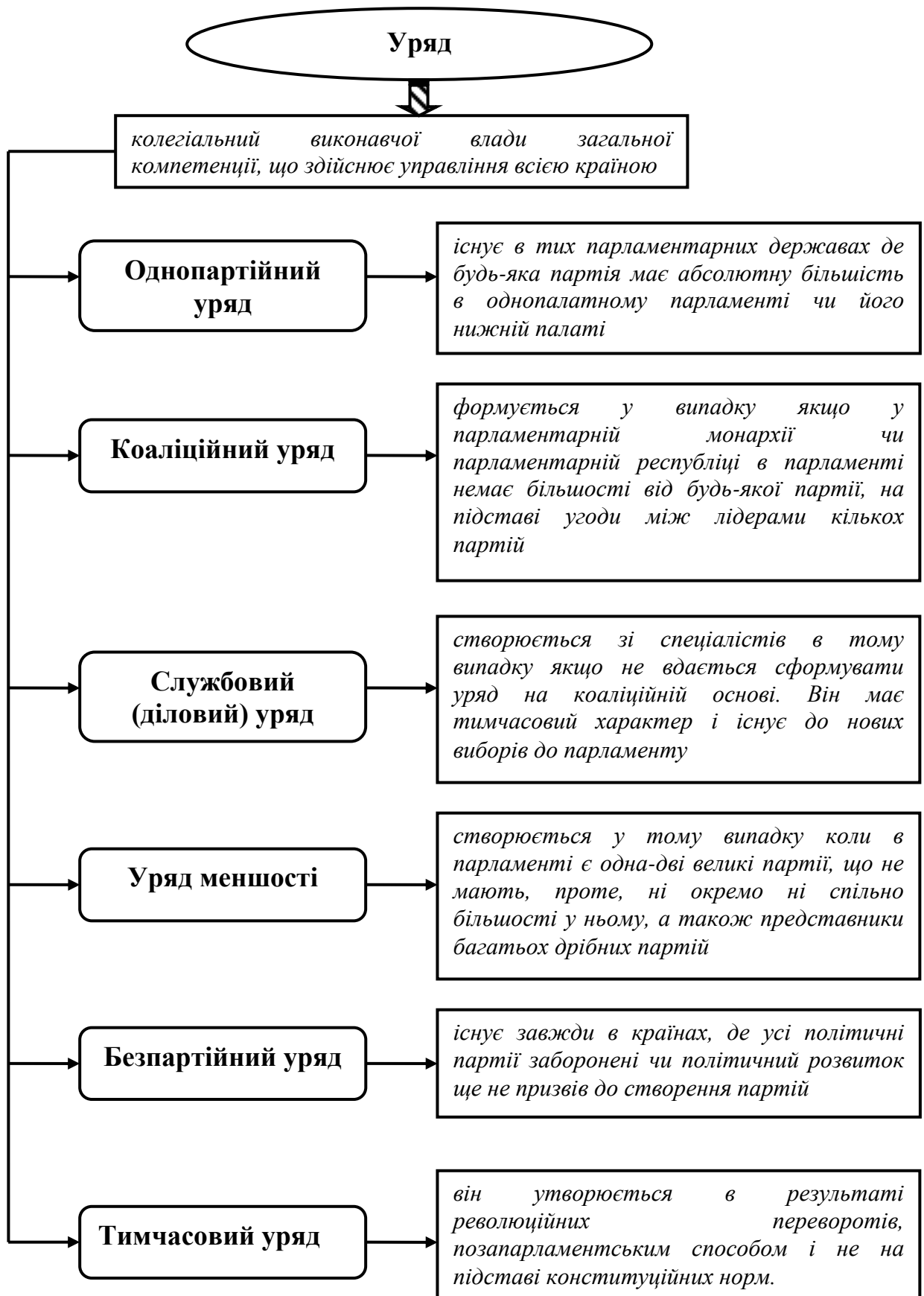

Схема №10. «Уряд: поняття та характеристика окремих видів»

КОРОТКИЙ СЛОВНИК ЮРИДИЧНИХ ТЕРМІНІВ З КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА¹

АБОЛІЦІЯ (фр. abolition – відміна, скасування) – відміна закону, рішення.

АБРОГАЦІЯ (лат. abrogatio) – відміна застарілого Закону. Здійснюється новим законом. Види А.: власне аброгація – повна заміна старого закону новим; дерогація – часткова відміна старого закону; оброгація – внесення часткових змін у старий закон; суброгація – доповнення старого закону.

АБСЕНТЕЇЗМ (від лат. absens – відсутній) – добровільна неучасть виборців у голосуванні на виборах чи референдумі. У демократичних країнах зазвичай голосують близько 50 відсотків виборців.

АБСОЛЮТНА МОНАРХІЯ – різновид монархічної форми державного правління, що характеризується юридичним і фактичним зосередженням усієї повноти державної влади – законодавчої, виконавчої і судової – у руках монарха. Нині у світі зберігаються сім А.М.: Бахрейн, Бруней, Ватикан, Катар, Об'єднані Арабські Емірати, Оман, Саудівська Аравія.

АВТОНОМІЯ (пер. з грец. - незалежність) - самоврядування певної частини території держави, тобто її право самостійно вирішувати окремі питання організації та здійснення влади в межах повноважень, установлених конституцією держави.

АВТОРИТАРИЗМ (фр. autoritarisme, від лат. autoritas – вплив, влада) – тип політичного режиму, який характеризується зосередженням державної влади в руках однієї особи чи групи осіб або в одному її органі.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ - система взаємовідносин вищих і центральних органів державної влади з органами публічної влади адміністративно-територіальних одиниць держави.

¹ Словник складено на підставі: 1. Мала енциклопедія конституційного права (словник основних понять і термінів, використаних у посібнику) / Кравченко В.В. Конституційне право України: навчальний посібник / В.В. Кравченко. – К.: Атіка, 2006. – С.534-564. 2. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник / П.П. Шляхтун. – К.: Парламентське видавництво, 2003. – 151 с. 3. Конституционное право: энциклопедический словарь / Отв. ред. С.А.Авакьян. – М.: НОРМА, 2001. – 688 с.

АКЛАМАЦІЯ (лат. *acclamatio*, від *acclamo* – виголошую) – прийняття парламентом рішення без підрахунку голосів, на основі реакції парламентаріїв, що виявляється у вигуках, різних репліках тощо. Застосовується зазвичай у разі, коли симпатії явної більшості неважко передбачити. Висновок про рішення робить голова палати. Практикується у Великобританії і США.

АКТ (ПРАВОВИЙ) (лат. *actus*, від *ago* - привожу в рух) - офіційний письмовий документ органу публічної влади, в якому вміщується правова норма (нормативно-правовий А.) або владний припис, винесений в результаті вирішення конкретної юридичної справи (правозастосовний акт).

АКТИВНЕ ВИБОРЧЕ ПРАВО – право обирати до представницьких органів державної влади та органів місцевого самоврядування, брати участь у референдумах. У демократичних державах належить усім повнолітнім громадянам незалежно від національної і расової приналежності, статі, роду занять, майнового стану, освіти тощо. Виборче право є найважливішим політичним правом громадянина.

АЛЬТИНГ (ісланд. *Alting*) – назва однопалатного парламенту Ісландії. До складу А. входять 63 депутати, обрані шляхом загальних і прямих виборів за пропорційною системою. Строк повноважень А. – чотири роки.

АПАТРИЗМ (пер з грец. - той, хто не має вітчизни) – стан людини, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

БЕЗПОСЕРЕДНЯ (ПРЯМА) ДЕМОКРАТІЯ – способи і засоби безпосереднього здійснення влади народом або його частиною, які відкидають передання владних повноважень будь-яким органам чи особам (народне волевиявлення).

БІЖЕНЕЦЬ – особа, яка не є громадянином певної держави і, внаслідок цілком обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань за ознаками раси, віросповідання, національності, громадянства (підданства), належності до певної соціальної групи або політичних переконань, перебуває за межами країни своєї громадянської належності та не може користуватися захистом цієї

країни, або не бажає користуватися цим захистом внаслідок таких побоювань, або, не маючи громадянства (підданства) і перебуваючи за межами країни свого попереднього постійного проживання, не може чи не бажає повернутися до неї внаслідок зазначених побоювань.

БІКАМЕРАЛІЗМ (ДВОПАЛАТНА СИСТЕМА) (лат. bis — двічі) — двопалатна структура парламенту. Історично сформувалися три основні причини Б. Другі, або верхні, палати вводилися: 1) для представництва аристократії (типовий приклад – Палата Лордів у Великобританії); 2) для стримування радикалізму нижніх палат, забезпечення послідовності і наступництва у політиці; 3) для представництва на загальнодержавному рівні інтересів суб'єктів федерації у федеративних державах. У сучасному світі двопалатні парламенти діють майже у всіх федеративних і у чверті унітарних держав.

БІПАТРИЗМ (від лат. bis - двічі та грец. латрі - батьківщина) – стан людини, яка перебуває одночасно в громадянстві двох та більше держав.

БУНДЕСРАТ (нім. Bundesrat – Союзна Рада) – 1) особлива колегія з представників урядів земель ФРН, наділена певними законотворчими функціями, фактично є верхньою палатою парламенту. Б. складається з членів урядів земель, які їх призначають і можуть у будь-який час відкликати. Представництво земель у Б. залежить від чисельності їх населення і коливається в межах від трьох до шести членів. Загальна кількість членів Б. – 68 осіб; 2) назва верхньої палати двопалатного парламенту Австрії – Федеральних Зборів.

БУНДЕСТАГ (нім. Bundestag – Союзні Збори) – формально парламент, а фактично тільки нижня палата парламенту ФРН. До складу Б. входять 672 депутати, які обираються шляхом загальних і прямих виборів за змішаною виборчою системою строком на чотири роки.

ВЕРХОВЕНСТВО ЗАКОНУ – переважання конституції і законів над іншими нормативними актами – глави держави, органів державної виконавчої влади, суб'єктів федерації, автономних утворень, органів місцевого самоврядування. В.з. є формально-юридичною характеристикою суспільних відносин.

ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА – найважливіший принцип правової держави, який означає панування права в усіх сферах суспільних відносин, підпорядкування всіх громадян і держави правовим законам. Принцип В.п. передбачає розрізнення права, як системи правових норм, що відповідають загальнолюдським цінностям – вимогам гуманізму, справедливості, свободи, демократії тощо, і закону, як встановленого державою загальнообов'язкового припису, що таким вимогам може не відповідати. У теорії правової держави синонімом права є не закон взагалі, а тільки правовий закон — той, що відповідає вимогам права.

ВЕТО (від лат. veto - забороняю) – акт, що призупиняє або не допускає введення в дію рішення яких-небудь органів.

ВИБОРИ – спосіб формування органу державної влади, органу місцевого самоврядування або наділення повноваженнями їхньої посадової особи шляхом голосування уповноважених на те осіб і визначення результатів такого голосування встановленою більшістю голосів цих осіб за умови, коли на здобуття кожного мандата мають право балотуватися два і більше кандидатів.

ВИКОНАВЧА ВЛАДА – гілка державної влади, здійснення якої згідно з теорією поділу влади покладається на систему органів В. в.- сукупність органів державної влади, наділених компетенцією в галузі державного управління та матеріальними, фінансовими, кадровими, інформаційними та іншими ресурсами, необхідними для її реалізації в організаційних і правових формах та із застосуванням методів діяльності.

ВІЛЬНИЙ МАНДАТ – форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького органу зі своїми виборцями, яка характеризується тим, що депутат вважається представником усього народу (територіальної громади), ніхто не може відкликати його або давати обов'язкові накази.

ВОТУМ (лат. votum - бажання, воля) – рішення, ухвалене більшістю голосів виборців або членів представницької установи.

ВОТУМ НЕДОВІРИ – у країнах з парламентарними і деякими змішаними формами державного правління висловлене парламентом (нижньою

палатою) шляхом голосування несхвалення політичної лінії, законопроекту або певної акції уряду чи окремого міністра.

ГЛАВА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ – вищий керівник органів державного управління на загальнонаціональному, регіональному чи місцевому рівні або виконавчого органу в системі місцевого самоврядування.

ГЛАВА ДЕРЖАВИ – особа, яка формально займає найвищу сходинку в державній ієрархії та здійснює верховне представництво держави у внутрішньо* та зовнішньополітичних відносинах. Юридичними формами Г. д. є: 1) монарх; 2) президент; 3) колегіальна президентура - обраний парламентом на визначений термін колегіальний орган, який здійснює функції глави держави (наприклад, Державна рада на Кубі, два капітан-регента в Сан-Маріно, Федеральна рада у Швейцарії); 4) глава уряду, на якого покладається здійснення функцій глави держави (наприклад, землі ФРН); 5) одноосібний або колегіальний узурпатор - особа чи колегіальний орган, які здійснюють владу без правових підстав, не маючи при цьому ні «царського» походження, ні мандата виборщиків.

ГЛАВА УРЯДУ – керівник вищого колегіального органу виконавчої влади в державі. Г.у. найчастіше називається «прем'єр-міністр», хоча може мати й інші назви: «голова ради міністрів», «голова уряду», «міністр-голова», «міністр- президент», «федеральний канцлер» тощо.

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО – необхідний і раціональний спосіб соціального життя, заснований на розумі, свободі, праві та демократії; суспільний устрій, за якого людині гарантується вільний вибір форм її економічного та політичного буття, гарантуються права людини і забезпечується ідеологічна багатоманітність.

ГРОМАДЯНСЬКІ (ОСОБОВІ) ПРАВА І СВОБОДИ ЛЮДИНИ - сукупність природних і невідчужуваних основоположних прав і свобод, що належать людині від народження і не залежать від її належності до громадянства певної держави. Становлять основу правового статусу людини.

ДЕВОЛЮЦІЯ (англ. devolution – передавання) – у конституційно-правовій практиці Великобританії та деяких інших країн термін, що означає передачу (делегування) вищими органами держави частини своїх повноважень органам влади адміністративно-територіальних одиниць. Розрізняють Д. законодавчу – передача органам влади регіонів права видавати законодавчі акти з деяких питань і адміністративну – передача регіональним органам влади права проводити в життя встановлені центром закони і політику. Д. передбачає збереження за вищими органами держави відповідальності за основні напрями політики законодавчої і виконавчої влади.

ДЕКЛАРАЦІЯ (лат. declaratio, від deciaro – заявляю, оповіщаю) – конституційному праві назва окремих політико-юридичних актів, яка має на меті надати їм урочистого характеру, підкреслити їх особливо важливе значення для долі відповідної держави. Особливістю Д. як політико-юридичного акту є надто загальний, неконкретний характер наявних у ній положень, який вимагає додаткового законодавчого регулювання.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДМОВУ ВІД ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА - документ, в якому особа засвідчує свою відмову від громадянства іншої держави і зобов'язується не користуватися правами цієї держави і не виконувати обов'язків, пов'язаних із належністю її до громадянства.

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ВІДСУТНІСТЬ ІНОЗЕМНОГО ГРОМАДЯНСТВА - документ, в якому особа повідомляє про відсутність у неї іноземного громадянства з обґрунтуванням причин такої відсутності.

ДЕЛЕГАТ (лат. delegatus – посланець) – обраний або призначений представник, уповноважений держави, організації, установи чи колективу, що представляє їхні інтереси на з'їздах, конгресах, нарадах, засіданнях тощо.

ДЕЛЕГОВАНЕ ЗАКОНОДАВСТВО – видання урядом за уповноваженням (делегуванням) парламенту нормативних актів, які фактично мають силу закону.

ДЕМОКРАТІЯ (грецьк. *demokratia* – влада народу, від *demos* – народ *ikratos* – влада) – форма державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу єдиним джерелом влади в суспільстві і його реальній участі у здійсненні державної влади. За формою і способом здійснення Д. поділяється на пряму і представницьку.

ДЕПУТАТ – особа, обрана до парламенту або представницького органу місцевого самоврядування, яка набуває особливого статусу, який забезпечує йому необхідні умови для участі в законодавчій та іншій діяльності відповідного представницького органу.

ДЕПУТАТСЬКА НЕДОТОРКАНИСТЬ – принцип депутатського мандата, згідно з яким депутат не може бути без його письмової згоди або згоди парламенту, іншого представницького органу притягнутий до кримінальної відповідальності, затриманий, заарештований або підданий заходам адміністративного стягнення, що накладається в судовому порядку.

ДЕПУТАТСЬКІ ГРУПИ (ФРАКЦІЇ) – формуються як на партійній, так і на позапартійній основі. Д. г., сформовані на основі партійної належності депутатів, називаються депутатськими фракціями.

ДЕРЖАВНИЙ ГЕРБ (польс. *herb*, від нім. *Erbe* - спадщина) – відмінний знак, що є офіційною емблемою держави, яка зображується на прапорах, грошових знаках, печатках і деяких офіційних документах.

ДЕРЖАВНИЙ ГІМН (грец. *uavo* - урочиста пісня) – музикально-поетичний твір, який разом з Державним Гербом і Державним Прапором є офіційним символом держави.

ДЕРЖАВНИЙ КОРДОН – лінія і вертикальна поверхня, що проходять цією лінією, які визначають межі території держави - суходолу, вод, надр, повітряного простору.

ДЕРЖАВНИЙ ПРАПОР – офіційний відмінний знак (емблема) держави, символ її суверенітету.

ДЕРЖАВНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – верховенство державної влади всередині країни, її повнота, незалежність у зовнішніх відносинах, загальний характер і винятковість.

ДЕРЖАВНИЙ УСТРІЙ – у ряді країн назва комплексного конституційно- правового інституту, який об'єднує норми, що встановлюють систему органів державної влади, їх компетенцію та взаємовідносини.

ДЕФЕКЦІЯ (англ. defection – відступництво) – термін, який використовується в Індії та ряді інших країн англосаксонської системи права для позначення переходу депутата з однієї фракції парламенту до іншої.

ДЖЕРИМЕНДЕРИНГ (англ. gerrymandering) – у США практика маніпулювання при встановленні меж виборчих округів і метою концентрації виборців опозиційної партії в окремих виборчих округах і отримання хоча б мінімальної переваги у більшості інших округів адміністрація від правлячої партії надає території виборчих округів різноманітної форми.

ДИКТАТУРА (лат. dictatura – необмежена влада) – нічим не обмежена влада особи, класу чи іншої соціальної групи в державі, що спирається на силу.

ДИНАСТІЯ (грецьк. dynasteia – панування) – у конституційному праві монархічних держав ряд послідовно правлячих монархів з одного й того самого роду, які змінюють один одного у встановленому порядку престолонаслідування.

ДИРЕКТИВА (фр. directive – розпорядження) – розпорядження, керівна вказівка, настанова, що її дають вищестоящі органи нижчестоящим. У США Д. називають акти, які видає президент.

ДИСКОНТИНУІТЕТ (англ. discontinuity – відсутність неперервності, перервність) – правило парламентської процедури, згідно з яким усі законопроекти, внесені до парламенту під час даної сесії, можуть бути розглянуті тільки в її межах і не переносяться на наступну сесію.

ДОМІНІОН (англ. dominion, від латів.(латинський) dominium – володіння), термін, яким позначалися до 1947 держави, – члени британського Співдружності, главою яких був англійський король, що представляється

генерал-губернатором . Термін «Д.» вперше введений Імперською конференцією 1926, що вказала, що Сполучене Королівство і Д. є автономними співтовариствами в рамках Британської імперії, рівними за своїм статусом і ні в якому мірі не підлеглими один одному в їх внутрішніх і зовнішніх справах, хоча і об'єднаними загальною відданістю короні. Проте організація влади у формі Д. була введена раніше: статус Д. був встановлений в Канаді (1867), Австралійському Союзі (1901), Новій Зеландії (1907), Південно-африканському Союзі (1910), Ньюфаундленді (1917) і Ірландії (1921). На імперських конференціях 1926 і 1930 були офіційно визнані повна самостійність Д. у питаннях внутрішньої і зовнішньої політики і їх рівність з метрополією в державно-правовому відношенні. Суверенітет Д. був закріплений Вестмінстерським статутом 1931 . У 1947 термін «Д.» був замінений терміном «член Співдружності», проте офіційна відмова від цього терміну не змінив форму організації влади в колишніх Д. і не відбився на їх правовому положенні у складі Співдружності. За принципом Д. влада будується (1971) в Канаді, Австралійському Союзі, Новій Зеландії, на Цейлоні, на острові Маврикій, в Тринідаді і Тобаго, барбадосі, на Ямайці, Фіджі, в Сьєрра-Леоне.

ЗАКОН – юридичний акт, прийнятий відповідно до спеціальної процедури законодавчим органом державної влади або безпосереднім волевиявленням громадян. Законодавча процедура складається із ряду стадій. Верховенство у національному законодавстві належить конституції, за нею йдуть конституційні та органічні закони, за ними – звичайні закони. У федеративних державах розрізняються також 3. федеральні і 3. суб'єктів федерації при верховенстві перших. 3. наділений найбільшою юридичною силою по відношенню до нормативних актів інших органів держави. Особливу категорію утворюють надзвичайні закони.

ЗАКОНОДАВЧА ВЛАДА – відповідно до теорії поділу влади одна з трьох самостійних і незалежних гілок (видів) державної влади (поряд з виконавчою і судовою), яка є сукупністю повноважень з видання законів. З.в. здійснюється передусім загальнодержавним представницьким органом –

парламентом, а в суб'єктах федерації та в автономіях політичного характеру – також місцевими законодавчими органами. У багатьох країнах суб'єктами З.в. є також органи виконавчої влади. В абсолютних монархіях З.в. належить тільки монарху, при якому парламент виконує допоміжні функції.

ЗАКОНОДАВЧИЙ ПРОЦЕС – порядок діяльності органу законодавчої влади по створенню закону, звичайно встановлений в конституції та регламенті парламенту. Законодавча діяльність здійснюється законодавчим органом – парламентом і главою держави при можливій, у певних випадках, участі уряду або – в рідкісних випадках – шляхом процедури референдуму. З.п. включає декілька основних стадій: 1) внесення законопроекту до парламенту (законодавча ініціатива); 2) розгляд законопроекту в парламентських палатах і комітетах (комісіях); 3) прийняття закону парламентом; 4) підписання і оприлюднення главою держави прийнятого парламентом закону (промульгація).

ЗАПИТ ДЕПУТАТСЬКИЙ – вимога депутата парламенту, іншого представницького органу, яка заявляється на сесії парламенту, іншого представницького органу до підконтрольних і підзвітних йому органів та посадових осіб, дати офіційну відповідь із питань, віднесених до їхньої компетенції, якщо його попередні депутатські звернення до них не було задоволено.

ЗВИЧАЙ ПРАВОВИЙ (конституційний, конвенційна норма) – у конституційному праві неодноразово застосовуване правило, яке використовується при регулюванні певних суспільних відносин сфери дії конституційного права. З.п. є одним із джерел права і має таку ж юридичну силу, як і закони та судові прецеденти, але, на відміну від них, звичайно не має офіційної писаної форми і є конвенційною нормою (від лат. *conventio* – договір). Роль і значення З.п. помітно відрізняються в країнах, що належать до різних правових систем. Найбільшу роль З.п. відіграє в країнах з англосаксонською моделлю правових систем. Так, у Великобританії багато провідних державних органів формуються і функціонують на основі не писаних законів, а звичаїв, що склалися іноді протягом століть. Такими є, наприклад,

встановлені звичаєм порядок формування уряду, роль і повноваження кабінету, прерогативи прем'єр-міністра. У країнах континентальної Європи З.п. у конституційно-правовій сфері застосовується порівняно рідко.

ІМПАУНДМЕНТ (англ. *impoundment*, від *impound* – забирати, конфіскувати) – у конституційній практиці США відмова президента повністю чи частково витратити кошти, законодавчо виділені конгресом на передбачені бюджетом цілі, з подальшим використанням їх на власний розсуд.

ІМПЕРАТИВНИЙ МАНДАТ – форма взаємозв'язків депутата парламенту, іншого представницького органу зі своїми виборцями. Обов'язковими елементами І. м. є пов'язаність депутата волею виборців (накази виборців) і можливість відкликання депутата виборцями. Принцип І. м. закріплювався в «радянських» конституціях.

ІМПІЧМЕНТ (англ. *impeachment*, від фр. *emperechement* – осуд, обвинувачення) – у ряді країн конституційно встановлена процедура притягнення парламентом до відповідальності вищих посадових осіб держави (президента, міністрів, суддів вищих судів та ін.) за порушення ними законів.

ІНАВГУРАЦІЯ (від лат. *inauguro* - посвячую) – урочиста церемонія вступу на пост глави держави.

ІНДЕМНІТЕТ (від лат. *indemnitas (indemnitas)* - відшкодування збитків) – 1. Звільнення депутата парламенту від юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання в парламенті та його органах під час здійснення повноважень (за винятком відповідальності за образу чи наклеп). 2. Винагорода депутата за його парламентську діяльність, що містить заробітну плату, оплату проїзду і користування засобами зв'язку, утримання апарату тощо.

ІНТЕРПЕЛЯЦІЯ (від лат. *interpellatio* – переривання промови, позов, вимога) – звернена до уряду в цілому чи до окремих його членів вимога групи депутатів парламенту дати пояснення з приводу проводжуваної ними загальної політики або з якого-небудь суспільно важливого конкретного питання. І. є

особливим видом депутатського запиту Від звичайного запиту вона відрізняється передусім процедурою внесення і правовими наслідками.

КАБІНЕТ (Кабінет Міністрів) – назва уряду в цілому або його частини у деяких країнах. У країнах з парламентарними формами правління К. очолюється главою уряду, у президентських республіках – главою держави.

КАДЕНЦІЯ (італ. *cadenza*, від лат. *Cado* – падаю, припиняюся) - проміжок часу, протягом якого виборна особа (орган) здійснює свої повноваження.

КАНЦЛЕР (нім. *Kanzler*, від лат. *cancellarius* – воротар) – назва деяких вищих посадових осіб у ряді країн. В Австрії і ФРН Федеральний К. – глава уряду. У Великобританії К. казначейства – міністр фінансів, Лорд-канцлер – глава Палати Лордів, а також голова Апеляційного суду і вищий юридичний радник уряду. У Швейцарії К. Союзу – керівник секретаріату вищих федеральних органів влади й управління (Союзних Зборів і Союзної Ради).

КВЕСТОР (лат. *quaestor*, від *quaero* – шукаю, розшукую, веду слідство) – посадова особа у парламентах деяких країн. К. обираються з числа депутатів і входять до складу керівного колегіального органу парламенту. В обов'язки К. входять підтримання порядку в залі засідань, в кулуарах, підрахунок голосів при відкритому голосуванні тощо. У Франції К. керують діяльністю адміністративних і фінансових служб парламенту.

КВОРУМ (від лат. *quorum (praesentia sufficit)* – чиеї (присутності достатньо)) – кількість членів колегіального органу, присутність яких на його засіданнях необхідна для обговорення та ухвалення рішень.

КОМПЕТЕНЦІЯ (лат. *competentio*, від *competo* – взаємно прагну; відповідаю, підходжу) – сукупність предметів відання та повноважень органу публічної влади або посадової особи, що визначають його місце в системі органів державної влади (в системі місцевого самоврядування).

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ – особливий вид юридичної відповідальності, яка передбачається конституційно-правовими нормами і настає за конституційний делікт (правопорушення). К.-п. в. має політичний і моральний характер. Її формами є: скасування або призупинення

дії правового акта; дострокове припинення повноважень, усунення з поста; визнання виборів або результатів референдуму недійсними.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВА НОРМА – загальнообов'язкове правило поведінки, встановлене або санкціоноване державою з метою охорони та регулювання суспільних відносин, які складають предмет галузі конституційного права.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ ІНСТИТУТ – відносно самостійний відокремлений комплекс конституційно-правових норм, що регулюють у межах галузі конституційного права певну сферу або групу однорідних суспільних відносин. Виділяють загальні (генеральні), головні та початкові К.-п. і.

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВІ ВІДНОСИНИ – суспільні відносини, врегульовані конституційно-правовими нормами, тобто відносини, суб'єкти яких наділяються взаємними правами та обов'язками згідно з приписом конституційно-правової норми.

КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМ – 1. Політико-правова доктрина, що обґрунтовує необхідність установаження конституційного ладу. 2. Правління, обмежене конституцією (конституційне правління); політична система, що спирається на конституцію та конституційні методи правління. 3. Ідейно-політичний рух, спрямований на встановлення конституційного правління.

КОНСТИТУЦІЯ (лат. *constitutio* – установаження, устрій) – система юридичних норм конкретної країни, що закріплюють засади політичної, економічної і соціальної організації суспільного життя, порядок формування, організацію і компетенцію органів державної влади, територіальну організацію держави, визначають основи взаємовідносин держави та особи.

КОНСУЛЬТАТИВНИЙ ПАРЛАМЕНТ – у науці конституційного загальна назва вищого консультативно-дорадчого органу держави в деяких мусульманських країнах з монархічною формою правління (ОАЕ, Саудівська Аравія). К.п. формується шляхом призначення і самостійно видавати закони не має права.

КОНТИНУІТЕТ (англ. continuity – неперервність) – правило парламентської процедури, згідно з яким законопроект, не затверджений до кінця тієї сесії парламенту, на якій він був внесений, розглядається із відповідної стадії на наступній сесії.

КОНТРАСИГНАТУРА (контрасигнація) (лат. contrasignatura – міністерський підпис, від contra – проти і signo – підписую) – скріплення акта глави, держави підписом прем'єр-міністра та/або відповідального міністра, без якого акт не набуває юридичної сили, внаслідок чого він приймає на себе юридичну і політичну відповідальність за акт глави держави.

КОНФЕДЕРАЦІЯ – об'єднання держав, їх союз, досить тісний, але міжнародно-правовий, а не державний, що не завжди призводить до утворення нової держави.

ЛЕГІСЛАТУРА (лат. lex, legis – закон і latus – внесений, встановлений) – 1) встановлений законом строк повноважень, а також фактичний період діяльності обраного представницького органу; 2) назва парламентів в окремих державах, а також у ряді штатів США та Індії.

ЛЕПТИМНІСТЬ (лат. legitimus – законний, правомірний, належний, від legis – закон) – термін, який використовується для характеристики визнання суспільного порядку, що дає останньому підстави встановлювати загально-обов'язкові вимоги і зразки поведінки. Звичайно застосовується по відношенню до політичної влади. Л. політичної влади означає визнання її підвладними, яке ґрунтується на їх переконанні у правомірності влади.

ЛОБІЗМ (англ. lobbyism, від lobby – вестибюль, кулуари) – організований вплив різних суспільних груп на представників органів державної влади з метою домогтися від них прийняття вигідних для себе рішень.

МАНДАТ (депутатський) (лат. mandatum, від mando – доручаю) – 1. Документ, що підтверджує законність повноважень депутата парламенту, іншого представницького органу. 2. Публічна функція, що покладається на

депутата парламенту, іншого представницького органу шляхом виборів і зміст якої визначається Конституцією та законами держави.

МАНДАТАРІЙ (лат. *mandatarius*) – особа, орган, держава, що одержали мандат.

МЕТОДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ – сукупність прийомів і засобів, за допомогою яких упорядковуються суспільні відносини, що становлять предмет галузі конституційного права. Основними такими методами є: установлення прав, дозволення, заборона, покладання обов'язків і відповідальності.

МІНІСТЕРСТВО (лат. *ministro* – служу, управляю) – у більшості країн найважливіший центральний орган виконавчої влади, що входить до структури уряду і здійснює керівництво певною галуззю господарства або управління

МІНІСТР (фр. *ministre*, від лат. *minister* – слуга) – родова назва керівника одного з найбільш важливих центральних органів державного управління – міністерства, що входить до структури уряду.

МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ – гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання в сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів і посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення

МОНАРХ (грецьк. *monarchos* – одноосібний правитель, від *monos* – один і *archos* – правитель) – одноосібний глава держави, який отримує владу и порядку престолонаслідування і здійснює її за власним правом, як правило, довічно. М. має виняткове право на особливий титул: король (Бельгія, Великобританія, Данія, Іспанія, Саудівська Аравія, Швеція), султан (Бруней, Малайзія, Оман), емір (Кувейт, ОАЕ), великий герцог (Люксембург), князь (Ліхтенштейн), імператор (Японія), а також на символи верховної влади – трон, корону, мантию, скіпетр, державу та ін.

МОНАРХІЯ (грец. - єдиновладдя, єдинодержавність) – форма правління, за якої найвища державна влада повністю або частково зосереджена

в руках монарха – одноосібного глави держави, який здійснює владу за власним правом, а не на підставі делегування. Найчастіше влада монарха є довічною і передається в спадщину.

МОНОКАМЕРАЛІЗМ (однопалатна система) (грецьк. monos – один) – однопалатна структура парламенту. Парламенти більшості країн світу є однопалатними. М. характерний для парламентів унітарних держав. У сучасному світі однопалатні парламенти діють у 3/4 унітарних держав і чотирьох федеративних державах (Коморські Острови, Сент-Кітс і Невіс, Мікронезія, ОАЕ).

НАТУРАЛІЗАЦІЯ (від лат. naturalis – природний) – прийняття до громадянства держави за клопотанням особи із дотриманням вимог передбачених чинним законодавством держави.

НАЦІОНАЛЬНИЙ СУВЕРЕНІТЕТ – повновладдя нації, її політична свобода, здатність самостійно визначати характер свого національного життя, зокрема здатність політично самовизначатися (відділятися та утворювати самостійну державу).

ОКТРОЙОВАНА КОНСТИТУЦІЯ (від франц. octroyer - дарувати) – 1. Конституція, вироблена без участі парламенту або установчих зборів та «дарована» народом монархом. 2. Конституція, що її надала колонія метрополія.

ОМБУДСМАН, ОМБУДСМЕН (швед, ombudsman - представник чийх-небудь інтересів) – спеціально обрана (призначена) посадова особа, на яку покладається здійснення контролю за дотриманням прав людини адміністративними органами.

ОПОЗИЦІЯ ПАРЛАМЕНТСЬКА (лат. oppositio – протиставлення) – група депутатів парламенту або парламентська фракція політичної партії, яка не бере участі у формуванні уряду і виступає проти урядової політики.

ПАРЛАМЕНТ (англ. parliament, від фр. parler - говорити) – родова назва вищого колегіального загальнонаціонального представницького і законодавчого органу в демократичних державах, який відображає суверенну волю народу і працює на постійній основі (паралельна назва - легіслатура).

ПАРЛАМЕНТАРІЙ – 1) особа, яка на тій чи іншій підставі є членом парламенту. Такими підставами можуть бути обрання, призначення, обіймання певної посади на державній службі, наявність дворянського титулу тощо. У різних країнах П. називають по-різному: членами парламенту, депутатами парламенту, конгресменами, сенаторами, народними представниками, народними депутатами тощо.

ПАРЛАМЕНТАРНА (ПАРЛАМЕНТСЬКА) МОНАРХІЯ – один із двох різновидів конституційної (обмеженої) монархії (поряд з дуалістичною монархією), який характеризує формальним верховенством парламенту в системі організації державної влади. У П.м. влада монарха істотно обмежена у сфері як законодавчої, так і виконавчої влади. Він «царює, але не править». На відміну від дуалістичної монархії, у П.м. центральне місце в системі органів державної влади займає не монарх, а уряд, який не тільки здійснює повноваження і прерогативи монарха, а й контролює і спрямовує (через парламентську більшість) усю діяльність парламенту. П.м. наявна в цілому ряді розвинених країн – Австралії, Бельгії, Великобританії, Данії, Іспанії, Канаді, Нідерландах, Новій Зеландії, Норвегії, Швеції, Японії та ін.

ПАРЛАМЕНТАРНА (ПАРЛАМЕНТСЬКА) РЕСПУБЛІКА – різновид республіканської форми правління, який характеризується формальним верховенством парламенту в системі організації державної влади. У П.р., як і в парламентарній монархії, фактичним центром здійснення державної влади є не глава держави чи парламент, а уряд, глава якого фактично стає першою особою в державі. П.р. як форма правління є досить поширеною. На європейському континенті П.р. існує в Албанії, Греції, Естонії, Італії, Латвії, Словаччині, Угорщині, Чехії, ФРН.

ПАРЛАМЕНТАРНА ФОРМА ПРАВЛІННЯ – спосіб організації державної влади, що ґрунтується на принципі верховенства парламенту в системі вищих органів держави. Різновидами П.ф.п. є парламентарна республіка і парламентарна монархія.

ПАРЛАМЕНТСЬКА АСАМБЛЕЯ РАДИ ЄВРОПИ (ПАРЄ) – дорадчий орган Ради Європи (РЄ). До складу ПАРЄ входять 602 парламентарії, з яких 301 є членами, а 301 – їх заступниками. Парламентарії визначаються національними парламентами відповідно до квот, зафіксованих у Статуті РЄ. Україна представлена в ПАРЄ 12 членами і 12 заступниками.

ПЕТИЦІЯ (лат. *petitio*, від *peto* – прошу) – право громадян направляти індивідуальні та колективні послання в органи державної влади, органи місцевого самоврядування, до їх посадових осіб, які повинні дати відповідь на ці звернення. Виділяють три види П.- пропозиції, заяви і скарги.

ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ – зареєстроване згідно з законом добровільне об'єднання громадян - прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що має своєю метою сприяння формуванню і вираженню політичної волі громадян, бере участь у виборах та інших політичних заходах.

ПРАВА ЛЮДИНИ – соціальна спроможність людини вільно діяти, самостійно обирати вид і міру своєї поведінки з метою задоволення різнобічних матеріальних і духовних потреб людини шляхом користування певними соціальними благами в межах, визначених законодавчими актами.

ПРЕДСТАВНИЦЬКА ДЕМОКРАТІЯ – здійснення влади через вільно обрані народом представницькі органи.

ПРЕЗИДЕНТСЬКА РЕСПУБЛІКА – різновид республіканської форми правління, який характеризується тим, що обраний на загальних виборах президент юридично і фактично є главою держави і главою державної виконавчої влади. Класичною П.р. вважаються США. Президентсько-республіканська форма правління впроваджена також в цілому ряді країн Латинської Америки, Африки та інших. Для деяких П.р. (наприклад, Єгипту, Узбекистану) характерна наявність посади так званого адміністративного прем'єр-міністра

ПРЕМ'ЄР-МІНІСТР (фр. *premier-ministre* – перший міністр) – назва посади глави уряду у більшості країн із парламентарними і змішаною

республіканською формами державного правління. У президентських республіках посада П.-м., як правило, відсутня.

РЕСПУБЛІКА (лат. *respublica* – суспільна справа, від *res* – справа і *publicus* – суспільний, всенародний) – форма державного правління, при якій суверенне право на владу належить громадянам (народу), а вищі органи держави або обираються населенням, або формуються загальнонаціональною представницькою установою (парламентом). Правління, що здійснюється на основі представництва народу, вважається республіканським незалежно від того, користуються громадяни дійсними чи тільки формальними правами на владу.

РЕСПУБЛІКА ЗМІШАНОГО ТИПУ – різновид республіканської форми державного правління, що характеризується поєднанням елементів президентської і парламентарної республік.

РЕФЕРЕНДУМ (лат. *referendum* - те, що має бути повідомлене) – важлива форма безпосередньої демократії, що являє собою голосування виборців (певної, визначеної законом групи виборців), шляхом якого ухвалюється рішення з будь-яких питань державного або самоврядного характеру крім тих, котрі згідно з законом не можуть бути винесені на Р.), що обов'язкове для виконання органами, організаціями і громадянами, відносно яких це рішення має імперативний характер.

СУБСИДАРНІСТЬ (У ЮРИДИЧНОМУ ЗНАЧЕННІ) (від лат. *subsidiarius* – допоміжний, додатковий) – принцип, згідно з яким розподіл повноважень між різними територіальними рівнями влади здійснюється таким чином, що найнижчий рівень влади отримує такі повноваження, які наступний за ним територіальний рівень влади не може здійснити ефективніше.

СУВЕРЕНІТЕТ (від фр. *souverainete* - верховна влада) – верховенство і незалежність влади, тобто її право на власний розсуд розв'язувати свої внутрішні й зовнішні справи, без втручання в них будь-якої іншої влади. У конституційному праві розрізняють кілька видів (форм) С.: державний, національний та народний.

УНІТАРНА ДЕРЖАВА (від лат. *unitas* - єдність) – держава, всі або переважна більшість вищих територіальних одиниць якої не мають державоподібного статусу.

УРЯД – вищий колегіальний орган загальної компетенції в системі органів виконавчої влади, який здійснює керівництво виконавчою і розпорядчою діяльністю в державі.

ФЕДЕРАЦІЯ (від лат. *foederatio* – об'єднання) – держава, всі вищі територіальні одиниці якої мають державоподібний статус.

ФІЛІАЦІЯ (франц. *filiation*, від лат. *filia* – донька, *filius* – син) – набуття громадянства за народженням.

ФОРМА ДЕРЖАВИ – сукупність найбільш загальних ознак держави, зумовлена інституціональними, територіальними і функціональними способами організації влади. Елементами Ф.д. є форма державного правління (інституціональні характеристики організації влади), форма державного устрою (територіальні характеристики організації влади) і політичний режим (функціональні характеристики організації влади)

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО ПРАВЛІННЯ – спосіб організації державної влади, зумовлений принципами формування і взаємовідносин вищих органів держави – глави держави, парламенту, уряду. Залежно від правового статусу глави держави і порядку формування цього вищого органу державної влади розрізняють дві основних Ф.д.п. – монархію і республіку.

ФОРМА ДЕРЖАВНОГО (ПОЛІТИКО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО) УСТРОЮ – спосіб територіальної організації держави, який визначається принципами взаємовідносин держави як цілого та її територіальних складових частин. Розрізняють дві Ф.д.у. – унітаризм і федералізм.

ХУНТА (ісп. *junta* – збори, об'єднання) – в іспаномовних країнах (Іспанія, більшість країн Латинської Америки) назва вищих колегіальних органів державної влади, а також громадсько-політичних організацій та об'єднань. Х. військова – військові союзи та організації, що приходять до влади шляхом військових переворотів.

ШАРІАТ (араб, шаріа – належний шлях) – зведення мусульманських правових і теологічних нормативів, головний зміст яких становлять положення священних книг Корану і Сунни. Норми Ш., за якими визнається божественне походження, сприймаються як загальнообов'язкові і розглядаються як вищі за закони, прийняті парламентом. Ш. є безпосередньо чинним правом в Афганістані, Ірані, Пакистані, Саудівській Аравії, Судані та ряді інших мусульманських країн.

ПЕРЕЛІК КОНТРОЛЬНИХ ЗАПИТАНЬ ДО КУРСУ

1. Поняття, предмет та метод правового регулювання конституційного права в зарубіжних країнах.
2. Джерела конституційного права.
3. Система конституційного права.
4. Конституційно-правові норми: поняття, класифікація;
5. Інститути конституційного права: поняття, види.
6. Конституційно-правові відносини та їх суб'єкти.
7. Поняття, ознаки та сутність зарубіжних конституцій. Функції конституцій та їх характеристика.
8. Класифікація конституцій зарубіжних країн: мета та критерії класифікації.
9. Об'єкт конституційного регулювання. Дія конституцій.
10. Форма і структура конституцій.
11. Способи прийняття та розробки конституцій в зарубіжних країнах. Установчі збори (Конституції Італії, Індії). Октройовані конституції. Порядок внесення змін і доповнень до конституцій у зарубіжних країнах.
12. Поняття, ознаки та структурні елементи форми держави.
13. Форма державного правління: поняття, види, особливості (приклади).
14. Форма державного (політико-територіального) устрою сучасних держав: поняття, ознаки.
15. Державний режим: поняття, види.
16. Становлення та розвиток парламентаризму в світовій практиці. Теорія парламентаризму.
17. Парламент і парламентаризм. Поняття і основні функції парламенту.
18. Структура та класифікація парламентів зарубіжних країн. Порядок формування палат парламентів.
19. Кількісний та якісний склад парламентів, правове положення парламентарія. Депутатський мандат. Імунітет. Індемнітет. Імперативний мандат. Вільний мандат.

20. Внутрішня структура палат парламентів (керуючі органи, парламентські комісії (комітети)).
21. Законодавчий процес: поняття, особливості, стадії.
22. Загальна характеристика інституту глави держави. Місце роль глави держави в системі розподілу влади. Поняття та юридичні форми глави держави.
23. Монарх: правовий статус, системи спадкування престолу, повноваження.
24. Президент: правовий статус, порядок обрання, компетенція, заміщення, відповідальність.
25. Допоміжні органи при главі держави.
26. Місце уряду в системі вищих органів влади. Поняття, склад та призначення уряду.
27. Порядок формування урядів. Види урядів: однопартійний уряд, коаліційний уряд, службовий уряд, уряд меншості, уряд національної єдності, безпартійний уряд, тимчасовий уряд.
28. Компетенція урядів, урядова правотворчість, регламентарні акти. Співвідношення регламенту та закону. Делеговане законодавство: суть, види, засоби контролю над ним.
29. Структура та організація урядів. Глава уряду: правове положення, призначення, роль. Міністерства та відомства. Урядові комітети та інші допоміжні органи. Консультативні органи при центральних відомствах.
30. Конституційно-правова, політична, кримінальна, цивільно-правова, дисциплінарна відповідальність урядів зарубіжних країн.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Иностранное конституционное право / под ред. В.В. Маклакова. – М.: Юристь., 1996. – 512 с.
2. Конституционное право зарубежных стран / под. ред. А.А. Мишина. – М.: Белые альвы. 1996. – 400 с.
3. Конституционное право зарубежных стран / под. ред. Б.А.Страшуна. В 4-х томах: т.1,2. – М.: Изд-во Бек. 1996. – 757 с.
4. Конституционное право зарубежных стран: учебник для вузов / под общ. ред. М.В. Баглая, Ю.И. Лейбо, Л.М. Энтина. – М.: НОРМА, 2005. – 1056 с.
5. Медушевский А.Н. Сравнительное конституционное право и политические институты: курс лекций / А.Н. Медушевский. – М.: ГУ ВШЭ, 2002. – 574 с.
6. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран / В.Е. Чиркин. – М.: Юристь, 1997. – 568 с.
7. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн. Академічний курс: підручник / В.М. Шаповал. – К.: Юрінком Інтер, 2010. – 464 с.
8. Шаповал В.Н. Сравнительное конституционное право / В.Н. Шаповал. – К.: Издательский дом «Княгиня Ольга», 2007. – 416 с.

Додаткова

9. Енгибарян Р.В. Конституционное развитие в современном мире. Основные тенденции / Р.В. Енгибарян. – М.: Норма, 2007. – 496 с.
10. Жаке Ж.-П. Конституционное право и политические институты: учеб. пособ. / Ж.-П. Жаке. – М.: Юристь, 2002. – 365 с.
11. Конституции государств Европы: в 3 т. / под ред. Л.А. Окунькова. – М.: НОРМА, 2001. – 817 с. (Т.1), 837 с. (Т.2), 789 с. (Т.3).
12. Конституционное (государственное) право. Справочник / под ред. В.И. Лафитского. – М.: Юристь, 1995. – 191 с.
13. Конституції нових держав Європи та Азії / упоряд С.Головатий; наук. ред. В. Шаповал. – К.: Українська Правнича Фундація; Право, 1996. – 544 с.

14. Новые конституции стран СНГ и Балтии: сб. док. – Вып. 2 / под ред. Н.А. Михалевой. – М.: Манускрипт, 1997. – 672 с.
15. Речицкий В. Политическая активность. Конституционные аспекты / В. Речицкий. – К.: Сфера, 1999. – 496 с.
16. Сараторі Дж. Порівняльна конституційне інженерія. Дослідження структур, мотивів і результатів / Дж. Сараторі. – К.: АртЕк, 2001. – 224 с.
17. Стецюк П. Основи теорії конституції та конституціоналізму: посіб. для студентів / П. Стецюк. – Львів: Астролябія, 2003. – Ч.1. – 232 с.
18. Хабриева Т.Я. Теория современной конституции / Т.Я. Хабриева, В.Е. Чиркин. – М.: НОРМА, 2005. – 320 с.
19. Шайо А. Самоограничение власти (краткий курс конституционализма) / А. Шайо. – М.: Юристъ, 2001. – 292 с.
20. Шаповал В.М. Вищі органи сучасної держави. Порівняльний аналіз / В.М. Шаповал. – К.: Програма Л, 1995. – 136 с.
21. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник / П.П. Шляхтун – К.: Парламентське вид-во, 2003. – 151 с.

Навчально-методичне видання
(українською мовою)

Наталя Володимирівна Бровченко

ПОРІВНЯЛЬНЕ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Навчально-методичний посібник для студентів освітньо-кваліфікаційного рівня
«бакалавр» напряму підготовки «країнознавство»

Рецензент *Т.О. Коломоєць*

Відповідальний за випуск *Н.В. Бровченко*

Коректор *Н.В. Бровченко*